FILIPI AMOS-RUBE

KRETANJE BROJA STANOVNIŠTVA ZADARSKIH OTOKA

OTOCI PAŠMAN I UGLJAN

I.

Ovdje će se govoriti o onim otocima, koji su se u prošlosti pa do nedavno ubrajali među »Zadarske otoke«, a leže od Premude i Oliba s jedne do Vrgade i Kornata s druge strane, isključujući Vir i Pag.

Zadarski arhipelag je najkompaktnija i najbrojnija skupina jadranskih otoka. Ona se sastoji od 304 otoka, otočića i grebena (svih pred našom obalom ima 1040),[1] od kojih 141 pripada kornatskom skupu.[2]

Danas je stalno naseljeno samo 17 otoka. Njima bi se donekle mogla pridružiti tri svjetionika (sv. Katarina, Sestrice i Tri Sestrice) s obiteljima svjetioničara i Galevac, otočić kod Preka, sa samostanom trećoredaca. Periodično su naseljeni kornatski otoci: Kornat, Žut, Sit, Kurba vela, Smokvica, Škulj, Lavsa, Jadra, Levrnatka, Katina, zatim saljska Lavdara i pašmanski Gangarol i Žižanj.

Na 12 otoka nalazi se samo po jedno naselje (Vrgada, Babac, Ošljak, Rivanj, Sestrunj, Olib, Silba, Premuda, Škarda, Ist, Zverinac, Rava), a na pet ostalih ima po više sela, i to na Ižu dva (Veli Iž i Mali Iž), na Molatu tri (Molat, Brgulje, Zapuntel), na Ugljanu sedam (Ugljan, Lukoran, Sutomišćica, Poljana, Preko, Kali, Kukljica), na Pašmanu sedam (Ždrelac, Banj, Dobropoljana, Neviđane, Mrljane, Pašman, Tkon), a na Dugom otoku deset (Sali, Zaglav, Žman, Luka, Savar, Brbinj, Dragove, Božava, Soline, Veli Rat).

[1] Rubić Ivo, Naši otoci na Jadranu, Split 1952, str. 11.

[2] Podatak o broju zadarskih i posebno kornatskih otoka, otočića i grebena uzeo sam sa karata Hidrografskog instituta Jug. ratne mornarice, Split 1951, 1952.

Stalno naseljeni otoci[3]

	Ime otoka	Dužina u km	Najveća širina u km	Najveća visina u m	Dužina obale u km	Površina u km²
1	Dugi otok	45.2	4,6	338	170.7	114.44
2	Ugljan	22.3	3.9	288	68.2	51.85
3	Pašman	21.7	4.7	274	65.3	63.34
4	Iž	12.5	2.7	168	35.1	17.59
5	Molat	11.3	3.1	142	48.0	22.82
6	Sestrunj	11.2	2.2	186	27.9	11.09
7	Olib	9.7	5.8	72	31.5	26.13
8	Premuda	8.9	1.6	90	23.6	8.61
9	Zverinac	5.8	1.2	117	14.0	4.15
10	Silba	8.5	3.7	80	25.0	14.98
11	Ist	5.4	3.3	174	21.4	9.65
12	Rava	4.9	1.4	98	15.3	3.62
13	Rivanj	4.3	1.4	112	10.3	4.40
14	Škarda	3.9	1.7	102	11.6	3.74
15	Vrgada	3.0	1.3	115	8.4.	3.67
16	Ošljak	0.9	0.5	90	2.3	?
17	Babac	1.5	0.8	32	?	?
18	Sestrica (Kornat)	0.6	0.3	56	?	?
19	S. Katarina	0.5	0.3	25	?	?
20	Tri Sestrice	0.3	0.2	10	?	?
21	Galevac	0.2	0.2	13	0.6	?

Privremeno naseljeni otoci[3]

	Ime otoka	Dužina u km	Najveća širina u km	Najveća visina u m	Dužina obale u km	Površina u km²
1	Kornat	24.9	2.6	235	66.1	32.62
2	Žut	12.1	2.6	176	45.9	14.82
3	Kurba vela	4.9	0.6	118	11.6	1.02
4	Jadra	4.3	0.9	127	10.3	2.67
5	Lavdara	3.9	1.0	87	?	?
6	Sit	3.6	0.6	84	?	?
7	Levrnaka	3.3	1.3	118	10.0	1.84
8	Katina	1.8	1.1	117	?	?
9	Škulj	1.8	0,5	147	?	?
10	Lavsa	1.6	1.0	113	?	?
11	Žižanj	1.4	1.4	50	?	?
12	Smokvica	1.3	0.9	95	?	?
13	Gangarol	1.0	0.3	34	?	?

[3] Dužinu pojedinih otoka, njihovu širinu i visinu donio sam po istim kartama Jug. ratne mornarice, a dužinu obale i površinu po Rubiću, sp. dj. str. 13–15.

Da napišem ovu radnju, ponukali su me izvještaji o dvjema apostolskim vizitacijama iz g. 1579. i g. 1603. nabavljeni u mikrofilmu iz Tajnog vatikanskog arhiva i Vatikanske biblioteke.[4] U njima se našlo vrijedna materijala o broju stanovništva i raznih podataka o pojedinim naseljima. Skupio sam zatim i mnoge druge podatke o demografskim prilikama na spomenutom otočju od najstarijih vremena do naših dana. A da sami brojevi ne budu previše suhoparni, za svako sam naselje pridodao povijesne crtice, koje uglavnom sadrže ono, što može bar donekle osvijetliti pojavu čovjeka na području nekoga sela, zatim pojavu, razvoj i jakost pojedinih naselja kao i njihovu međusobnu povezanost.

Počevši od g. 1840. za svako su selo državni podaci odijeljeni od crkvenih, jer se oni međusobno znatno razlikuju. Ta je razlika po mom mišljenju nastala zato, što su se u državnim popisima obuhvaćali samo prisutni žitelji, a voditelji su matičnih knjiga više puta bilježili i privremeno odsutne.

Premda sam uvjeren, da bi ova radnja bila potpunija sa »Starim prezimenima«, ipak sam ih izostavio. Smatram, da je to pitanje za sebe, kojim bi se trebalo napose pozabaviti.

U ovoj dosta zbijenoj radnji nijesam donio geografski položaj, zanimanje i noviju povijest pojedinih sela, niti sam uzeo u promatranje uzroke naglog pada odnosno dizanja njihova pučanstva, jer bi se time prešao okvir radnje, namijenjene za ovu ediciju.

Podaci navedeni u ovoj radnji dobro će poslužiti onima, koji se budu bavili historijom, antropogeografijom, demografijom i t. d. zadarskog arhipelaga kao cjeline ili njegovih pojedinih naselja.

II. OPĆI DIO

1. Napučenost zadarskih otoka u dalekoj prošlosti

Prvi pisani spomenik o naseljenosti zadarskog arhipelaga ostavio nam je Konstantin Porfirogenet, oko g. 950. On samo za Vrgadu tvrdi, da, poput Krka, Raba i Osora, ima utvrđen grad »castrum«, a za ostale zadarske otoke (Pašman–Ugljan, Kornat, Dugi otok, Silbu, Škardu, Olib, Premudu, Molat, Sestrunj, Iž) kaže, da nijesu naseljeni.[5]

Na temelju toga Skok zaključuje, da je do tog doba jedino na Vrgadi bilo Romana, dok su se na ostalim zadarskim otocima mogli pojaviti

[4] Vidi vrela na početku Posebnog dijela.

[5] Rački Fr., Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantia, Zagreb 1877, str. 404; Šišić F., Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 445.

tek u drugoj polovici X. stoljeća. A u koliko ih je bilo, oni su se privremeno sklonili pred invazijom Hrvata.[6]

Mišljenja smo, da zadarski otoci nijesu tada bili pusti. Na njima su živjeli starosjedioci, možda pomiješani s tek nadošlim Hrvatima, a Porfirogeneta, koji je svoje djelo pisao kao priručnik svome sinu-nasljedniku, u prvom redu je zanimala strategija. Za njega je naseljen samo otok Vrgada, jer je samo na njemu utvrđeni grad, a primitivna naselja bez »castruma« i njihovo siromašno stanovništvo nije igralo nikakvu ulogu. Za njega kao da nije ni postojalo.

Zadarsko otočje je još od najstarijih vremena bilo dosta intenzivno naseljeno, samo što je ono do danas uglavnom neistraženo.

Neolitsko doba. Dosadašnji slučajni nalazi iz tog perioda u Ugljanu, Kukljici, Kornatu i Žmanu svjedoče, da su ti otoci bili naseljeni u mlađe kameno doba, i da su njihovi prvi stanovnici poznavali lađu i brodarstvo za vezu s ostalim otocima i s kopnom radi izmjene dobara.[7]

I u *ilirsko doba* zadarski je arhipelag bio intenzivno naseljen, o čemu govore mnogobrojne gomile na uzvisinama sviju pa i manjih otoka. Dapače imade ih nekoliko i na malenom Rivnju. Nedavno sam u jednoj od takvih gomila na Sestrunju slučajno pronašao ilirski grob s predmetima starim možda i preko 3000 godina.[8] Na vrhuncima Gračine i Gračinice, također na Sestrunju, vide se tragovi staroilirskih utvrđenih naselja sa mnogobrojnim fragmentima keramike ilirskog podrijetla. Ta su utvrđenja međusobno udaljena oko 2 km, a na obližnjim brežuljcima leži 18 velikih prethistorijskih gomila.

Ako se tako mnogobrojni ilirski tragovi nalaze na Sestrunju, koji je jedan od najsiromašnijih otoka zadarskog arhipelaga, što da rečemo za druge bogatije otoke, koji su lakše mogli k sebi privući ljude? Na njima će se naći bogatijih tragova. Slično ilirsko utvrđeno naselje pronašao sam u Ugljanu južno od Mulina,[9] zatim na božavskom brdu Kruna i Gračina, a možda i na Košljinu u Velom Ižu.

Kad je već govor o Ilirima, ne će biti suvišno, ako iznesem, kako sam na području mjesta Ugljana u mnogobrojnim gomilama opazio konture suhozidinskih kućica, kojih sam nabrojio preko tri stotine. Nalaze se i u većim skupinama, tako da prave malena naselja. Za gradnje ceste Ugljan–Lukoran g. 1951. na položaju zvanom Mirišća – gdje ih ima oko 60 – raskopale su se 4 takve kućice. U izbačenoj su se zemlji

[6] Skok P., Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, I. Zagreb 1950, str. 78, 82; Benevenia L., L'Abbazia ed il castello di Monte s. Michele d'Ugliano, Annuario Dalmatico 1, Zadar 1884, str. 189, 198.

[7] Batović Š., Neolitski tragovi u sjevernoj Dalmaciji, Radovi IJAZa II., Zagreb 1955, str. 387–396.

[8] Batović Š. je grob otvorio, snimio i zemljanu posudu i šiljak brončanog koplja prenio u zadarski Arh. muzej.

[9] Suić M., Antičke vile, Vjesnik (dnevnik) od 21. XI. 1953. Zagreb, 4.

našli fragmenti rimskih tegola, ukrasno rimsko staklo i novac cara Klaudija (41–54 g.).[10]

Mislim, da se može bez ustručavanja kazati, da u tim primitivnim kućicama u drugoj polovici I. st. nijesu živjeli Rimljani, koji su tek došli na otok i na području mjesta Ugljana, kako ćemo vidjeti, podigli tolike raskošne »villae rusticae«. U njima su bez sumnje živjeli siromašni starosjedioci Iliri, koji su se uglavnom i dalje bavili stočarstvom i bili jeftina radna snaga, ako ne i robovi novih gospodara.

Sličnih kućerina susrećemo velik broj po svim većim otocima, a smještene su većinom iza glavica u zavjetrini od bure, a nešto podalje od plodnih polja i dolaca. Upravo iz njih se podigla većina otočkih naselja kao: Zaglav, Rava, Veli Iž (Drage), Dragove, Božava, Sestrunj, Rivanj, Ugljan (zaseoci Gornje selo, Sušica, Batalaža, Lučino selo), Lukoran (zmorašnji), starohrvatska naselja Čuh i Stivanje u Salima, i t. d. Još se može vidjeti, kako su tolike kuće spomenutih sela iznikle iz suhozidina. Ne ću pretjerati, ako kažem da mnoge od spomenutih nastamba potječu iz ilirskog doba. Također i toponimi Ist i Skarda ilirske su provenijencije.[11]

Prema tome zadarsko otočje bilo je brojno naseljeno u prvom, ako ne i u drugom tisućljeću prije n. e.

Na zadarskom arhipelagu do danas se nije našlo drugih *starogrčkih* tragova osim toponima Savar, Zapuntel i Magrovica (?),[12] a od starih pisaca doznajemo samo to, da su Grci iz svojih srednjodalmatinskih naseobina, radi trgovine osobito s jantarom, plovili i u sjeverni Jadran, oko današnje Silbe, Oliba (Mentorides), pa do Lošinja–Cresa, Krka i t. d.[13] Tolike »grčarije« na zadarskim otocima, u koliko imaju kakvu vezu sa Grcima, potječu vjerojatno iz vremena bizantinske dominacije nad tim krajevima.

Rimsko doba. Kad su Rimljani zauzeli Liburniju, a u Jaderu oko g. 27. prije n. e. osnovali »Coloniam Augustam«, provedena je ne samo izgradnja i organizacija grada, nego je bio uređen i njegov ager. Bogatiji predjeli zadarskih otoka ili su tom zgodom postali dio istog agera ili su uređeni kao praedia rimskih veleposjednika.[14]

Na mnogim otočkim položajima, većinom pokraj plodnih polja i dolaca, podignute su brojne, koji put raskošne »villae rusticae« i druge građevine. Na otocima je tada bilo sve živo. I danas se vide očiti tragovi tog života u: Tkonu, Pašmanu, Banju, Preku, Lukoranu, Ugljanu, Sestrunju, Olibu, Silbi, Božavi, Dragovama, Velom Ratu, Žmanu, Salima, Proversi i Trcu na otoku Kornatu.[15]

[10] Filipi A–R., Arheološko-topografske crtice iz Ugljana. Poslano Vjesniku za arh. i hist. dalmatinsku u Split. (U tisku).

[11] Skok, sp. dj. str. 258.

[12] Skok, sp. dj. str. 259, 118.

[13] Šišić, sp. dj. str. 76.

[14] Suić M., Iskapanje rimske vile u Maloj Proversi, Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku LIV, 1952, str. 174.

[15] Vidi odgovarajuće bilješke u poglavljima o pojedinim selima.

To su samo slučajni površinski nalazi, a možemo biti sigurni, da na zadarskom otočju postoji veliki broj položaja, i bez navedenih, koji u sebi kriju bogate rimske tragove. Da je to tako, najbolje potvrđuju mnogobrojni nalazi u mjestu Ugljanu. Bulić[16] i Bianchi[17] su već pisali o tragovima na Stivanu i Krševu. Međutim imao sam prigode temeljitije pretražiti područje mjesta Ugljana, te sam naišao na antičke tragove na 16 novih lokaliteta bez Stivana i Krševa. Tu sam na površini pronašao ostatke zidina sa rimskim malterom, fragmente amfora, lucerna i cinerarija, ulomke krovnih crijepova sa 28 različitih žigova iz 6 raznih tvornica, zatim se našla brončana aplika, rimski grobovi i novci i fragmenti stakla, a na 8 položaja otpaci raznobojnih razlupanih mozaika.[18] Ustanovio sam, da su ugljansku ravnicu rimski agrimensores podijelili na način centuriacije na parcele u formi šahovskog polja na sasma jednake kvadrate, tako da se i danas putovi i međaši parcela sijeku u pravom kutu. Na sve ove nalaze upozorio sam upravu zadarskog Arheološkog muzeja, a dr. M. Suić se je u svojoj radnji »Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali« osvrnuo na spomenutu centurijacijsku podjelu, te ustvrdio, da je ona dio agera zadarske kolonije.[19]

God. 1953. je kolektiv Arheološkog muzeja u Zadru poduzeo uspješna iskapanja na položaju zvanom Stivan kod Mulina, gdje se predviđao najbolji uspjeh. Otkriveni su tragovi triju vila, koje su u I. st. n. e. bile poredane uz more na tom slikovitom položaju. Pokazali su se na površini mauzoleji, sarkofazi i mozaici sa mnogo ulomaka arhitekture, važnih za dataciju i rekonstrukciju tih objekata.[20] Otkapanja nijesu završena.

Vidi se, da se na tom malenom području uz starosjedioce Ilire naselio veliki broj Rimljana, koji su to područje kultivirali, uredili maslinjake i vinograde, pobrinuli se za vodu, i skoro uz svaki dolac podigli sebi vilu, tako da je u I. st. u Gilianumu cvao veoma bujan život.

Istina je, da je plodna ugljanska ravnica za Rimljane bila privlačljivija od tolikih drugih predjela tog arhipelaga, ali ipak možemo kazati, da su svi plodniji predjeli tog otočkog skupa, možda nešto u manjoj mjeri od Ugljana, u antičko vrijeme bili veoma intenzivno naseljeni. Smatram, da dr. I. Petricioli nije pretjerao, kad je u zadnje vrijeme ustvrdio, da su ti otoci u rimsko vrijeme bili naseljeni ništa manje nego danas.[21]

[16] Bulić Fr., Prinosak poznavanju starina rims. Liburnije, Bullettino di archeol. e storia dalmata, IX, 1886, str. 87, 88.

[17] Bianchi F., Zara cristiana II, Zadar 1879.

[18] Malenu zbirku tih arheoloških fragmenata, skupljenih uglavnom na području mjesta Ugljana, poklonio sam Arheološkom muzeju u Zadru.

[19] Filipi, sp. dj. Suić M., Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru, Zadar 1955, str. 16.

[20] Suić, Antičke vile, sp. mj.

[21] Petricioli I., Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 3, str. 53.

Na tom su otočju Rimljani svojom kulturom i vitalnošću toliko utjecali na ostatke Ilira, da su se Iliri stali asimilirati poprimajući od Rimljana jezik i običaje.

Ne ćemo pretjerati, ako kažemo, da je zadarsko otočje bilo naseljeno za vrijeme hrvatskih narodnih vladara, pa i za vrijeme kralja Tomislava, bez obzira što to Porfirogenet u svojoj strateškoj računici nije uzeo u obzir.

Očito je, da je postojao kontinuitet između predrimskih žitelja tog otočja i starih Hrvata, koji su nam ostavili u naslijeđe tolike starodalmatinske, starokršćansko-romanske, rimske, ilirske i druge predrimske toponime. Hrvati su naime te nazive mogli saznati jedino od starosjedioca Romana, koje su zatekli na otocima, Romani od Rimljana (od nosno od Grka), a ovi od starih Ilira.

2. Što je osobito utjecalo na demografsko stanje zadarskog otočja?

Stradanje za osvajanja Zadra. Kao što nijedan grad na Jadranu nije u prošlosti bio napadan i osvajan kao Zadar, tako možemo reći, da nijedan skup jadranskih otoka nije u svojoj prošlosti stradao kao otočje pred Zadrom.

Za svakog osvajanja i opsjedanja tog važnog grada nemilosrdno su se progonili i trijebili otočani i uništavala njihova imanja, jer su to bili kmetovi i imanja prkosnih Zadrana. Tako za opsade g. 1311. hrvatski ban Pavao Šubić tuži se papi Klementu V. u Avignon, kako Mlečani neprekidno drže brodovlje pred Zadrom i pljačkaju njihove otoke, »Veneti continuo tenent galeas armatas ante Jadram in insulis ipsorum devastando«.[22] I hrv-ugar. kralj Karlo Robert četiri je mjeseca kasnije zamolio istog Klementa V, da zapovjedi Mlečanima, neka se ostave opsade i uznemirivanja kotara i otoka.[23]

Ako pogledamo šesnaestomjesečnu opsadu Zadra iz g. 1345–1346., vidjet ćemo, kako je Venecija više puta dala pismena naređenja, neka se pljačkaju, ruše i pale zadarski otoci. Na 6 studenog 1345. izdana je naredba: »Pošto su Zadrani zadali republici mnogo posla i brige, radi njihovog odmetništva, nezahvalnosti i oholosti, neka snose i odgovarajuću kaznu. Naređuje se stoga našim kapetanima, neka pustoše na kopnu i otocima, neka sijeku i pale masline i vinograde, ruše i pale kuće i stanove, i neka učine sve, što se odnosi na rušenje i pustošenje njihovo, njihovih mjesta i imanja »et facere vastum tam in staria quam in insulis, olivarios et vineas extirpando, domos et habitaciones dirupando vel comburendo, et omnia alia faciant, que pertineant ad destructionem et desolacionem eorum, et locorum et bonorum«.[24] Ovo je samo jedno od toliko sličnih naređenja.

[22] Ljubić Š., Listine o odnošajih između južnih Slavena i Mletačke Republike, I. Zagreb 1868, str. 139.

[23] Ljubić, sp. dj. I, str. 258.

[24] Ljubić, sp. dj. II, str. 282.

Uznemirivanje se otoka nastavilo i u mirnim godinama. Samo da spomenemo, kako se hrv. ban Nikola Seč i zadarska općina g. 1364. pritužuju u Mletke zbog štete, koju su njihovi brodovi počinili na otoku Sv. Marije (= Kornatu), Silbi, Maonu i Babcu kod Pašmana.[25]

Posve je razumljivo, da je zbog tih i takvih perturbacija, koje su potrajale nekoliko stoljeća, broj žitelja na otocima morao opadati.

Na galijama. Otoci pred Zadrom od vajkada su bili otoci ribara i pomoraca. Prvi dalmatinski ribari, koji se spominju u starim dokumentima, jesu ribari sa tog područja. Ploveći labirintom svog arhipelaga radi ribanja i drugih potreba, zadarski otočani su silom prilika postali vrsni pomorci, kakvi se rijetko susreću. Oni su od najstarijih vremena kao takvi bili traženi, te su u veoma velikoj mjeri opskrbljivali posadom brodovlje raznih naroda. Poznato je da pomorci tog otočja i danas sačinjavaju preko 35% posade svih naših jugoslavenskih brodova duge i obalne plovidbe.

Tu njihovu odliku dobro je zapazila i Venecija. Možemo reći, da je postala velika pomorska sila zahvaljujući u velikoj mjeri i pomorcima tog područja, koji su na mnogobrojnim mletačkim brodovima obavljali veoma teški posao veslača »galiota«. Jezgru tih jadnika sačinjavali su baš »scogliani di Zara«. To nam najbolje potvrđuje Pavao Justiniani, koji se u svom izvještaju g. 1553. tuži: » ... (zadarski) otoci su postali perivoj za mletačke galije, jer uvijek, kad na njima ponestane ljudi, one se na svom putu opskrbljuju na način, da su ovi jadni otoci skoro ostali bez stanovništva. Pa i onda, kad je mornarica Vaše Prevedrosti najslabija, ima u njoj 1000, 1200, pa i 1500 galeota najvećim dijelom sa zadarskih otoka, (»ne mai è povera l' armata della Serenità vostra, che la non habbia hor 1000, hor 1200, et hor 1500 galeotti per la maggior parte delle isole di Zara«). Zbog toga, nastavlja Justiniani, žene ostaju bez muževa. Bilo bi potrebno, da dalmatinske galije zimuju u Dalmaciji, jer će inače ti otoci sasvim opustjeti, od čega će biti velika šteta po opskrbu brodova i drugih naših potreba«.[26] Veoma težak je bio život tih galiota. Stoga su nerado odlazili na galije. Dapače Crist. de Canale g. 1558. priznaje, da se ono malo naroda, što je ostalo, radije prihvaća bilo kojeg, pa i težeg posla, nego poći na galije, »et quelli pochi che sono rimasti, vivono risoluti, di voler fare prima ogni altra cosa per faticosa e dura che sia, che andarvi nelle galie«.[27]

To bijedno stanje zadarskih otočana osvjetljuje i generalni providur Jakov Foscarini u svom izvještaju pročitanom 10. lipnja 1572. pred mletačkim senatom. On se – govoreći o teškom ekonomskom stanju zadarskog plemstva – najprije tuži, kako su dosada plemići »trpjeli i još trpe velike štete na imanjima na otocima, bilo stoga, što na otocima nema ljudi, da im obrađuju zemlju, budući da ih je mnogo na galijama,

[25] Smičiklas T., Codex diplomaticus, XIII, str. 357.

[26] Ljubić Š., Commissiones et relationes Venetae, III, Monumenta spectantia historiam slavorum Meridionalium, Zagreb 1880, str. 52.

[27] Ljubić, Comm. et rel. Ven. III, str. 110.

ili stoga, što im vojnici, kad se vraćaju iz posade, na otocima kradu stoku, koja im je još posljednji izvor prihoda«. Poslije toga nadodaje, da »ispred Zadra ima mnogo otoka, koji su položeni u dva pojasa ... Oba pojasa obično su bila naseljena i dobro obrađena. Sa njih se dizalo mnogo ljudi za službu u ratnoj mornarici, najviše za veslanje. Sad su sela na otocima ruinirana, a zemlja zapuštena, jer je veliki broj ljudi, koji su bili veslači, propao u ovom ratu. Oni, koji su još kod kuće, boje se užasa galije, pa bježe i skrivaju se. Zbog toga je sada nemoguće u ovoj pokrajini opremiti galiju. Vaša Prevedrost ... dakle ... nema koristi od otoka kraj takva stanja stvari. Dalmatinske galije se ne mogu više popuniti ljudstvom, koje im manjka«.[28]

I Foscarini nam, evo, tvrdi, da se dalmatinske galije nijesu mogle opskrbiti posadom bez ljudi sa zadarskog otočja. Svjedoči nam i to, da je veliki broj galiota ostavljao svoje kosti po svim morima, kojima su plovili mletački brodovi. Da spomenemo samo jedno svjedočanstvo o smrti naših ljudi na galijama. To je dokumenat od 1701. g. »Fede de morte ... alle Galere di libertà«, u kome se imenuju kao »mrtvi: Jure Špar, Jure Karstinić, Miho Pavin, Šime i Lovre Grdović, Miho Brižić, zatim Babin, Ministrov, Mazić, Gržan i Kačan«.[29] Svi iz Preka i Sutomišćice.

Senjski uskoci su se na svojim mnogobrojnim pohodima u srednju i južnu Dalmaciju zaustavljali na zadarskim otocima i bili u tijesnom odnošaju sa njihovim ispaćenim pučanstvom. Među uskocima bili su mnogi otočani, osobito oni, koji nijesu htjeli na galije ili su sa njih dezertirali. Zbog toga su ih otočani rado primali i pomagali dajući im znakove o kretanju mletačkih galija. I sam uskočki vojvoda, glasoviti Juriša, vjenčao je djevojku imućnog roda sa zadarskih otoka »doncella ben nata nell' isole di Zara«.[30]

God. 1559. bio je od Mlečana zarobljen poznati istarsko-zadarski uskok Damjan iz Punte Pašmana, rođen u Istri. Bio je kažnjen na 20 godina prisilnog veslanja na galiji. Istog je mjeseca Luka Travisan iz Vrgade zbog prevoženja uskoka, bio osuđen na 18 mjeseci također na galiju uz polovicu plaće.[31]

U predjelima zadarskih otoka uskoci su napali, osvojili i oplijenili mnogo neprijateljskih brodova. Takvi su se okršaji odigrali u kornatskoj Piškeri na otoku Jadri, u lukama Oliba i Silbe, na Vrgadi, a sa 400 svojih ljudi zaposjeli su uskoci tvrđavu sv. Mihovila na vrhu otoka Ugljana, ne obazirući se na blizinu Zadra.[32]

[28] Starina Novak (Grgić Ivo), Jedan providurski izvještaj, Glas Zadra od 1. I. 1957.
[29] Državni Arhiv u Zadru, Odjel s. Domenika, br. 39/8, str. 42.
[30] Storia degli Uscochi da Minucio Minuci continuata da Fra Paolo Sarpi, I. Milano 1831, str. 100. – August Šenoa u svojoj historijskoj pripovijesti »Čuvaj se senjske ruke«, sa »licentia poetica« donosi, da je vjerenica uskočkog vojvode Juriše bila iz Vrbnika na otoku Krku, u kom kraju se i odvija pripovijest, a ne na jednom od zadarskih otoka.
[31] Ljubić, Comm. et rel. Ven. III, str. 143.
[32] Vidi odgovarajuće bilješke uz poglavlje o navedenom naselju.

Za 80-godišnjeg uskočkog djelovanja na otocima su počinjena mnoga zlodjela, kao oduzimanje stoke, palež kuća, ubijanje i odvođenje ljudi i t. d. Javno je mišljenje kod nas i u svijetu te zločine pripisivalo uskocima. Međutim uskočki branilac padre Ciprijan Gvidi tvrdi, da su zlodjela, koja su se imputirala uskocima, većim dijelom počinili ljudi sa mletačkih galija i naoružanih brodova »i danni che s' imputavano agli Uscochi su isole del Dominio ... derivavano la maggior parte delle genti delle galee, e delle barche armate proprie Veneziane«.[33]

Priliv bjegunaca pred Turcima. Uslijed učestalih turskih navala, na zadarskom je kopnu bilo sve uništeno i porušeno. Ono žitelja, što je ostalo, razbježalo se u prvom redu na otoke. Tako je priliv Kotaraca zabilježen g. 1520., 1525., 1646., 1658 i t. d. Bježanje se koji put zbog naglog napada odvijalo munjevito. Kad su n. pr. g. 1499. Turci sa zadarskog kopna odveli 7000 osoba i 50.000 glava blaga, preostalo pučanstvo se kojekuda razišlo, a mnogi su bježeći pred progoniteljem poskakali u more, da bi preplivali na otoke. Stotina ih se utopilo plivajući, a ostalih 500 zarobili su Turci.[34]

Uslijed takva bježanja broj se žitelja na otocima stalno povećavao »cerco (circa) isole dico, che le se augumentano ogni zorno«. Došljaci kao i starosjedioci bili su u vječitoj pogibelji, da svrše na galije »ma quelli habitanti sarano in manifesto pericolo in caso di armata«.[35] Osim toga bjegunci su u onim teškim danima na otocima bili neopskrbljeni. Narod je drugdje pa i tamo u velikom broju umirao od gladi. Ljetopisac fra Šimun Glavić glagoljaš »sideći u svetoga Pavla na Školji Galevci pod Zadar« zabilježio je, da god. 1529. »biše glad toliko za da umri u Lukuranu samu u korizmu ljudi 500, ter u Sutomiršćici, a u gradi ni broja ne biše koliko ih mraše«.[36] Budući da je Lukoran dvije godine ranije (1527) imao 240 stanovnika, nameće se zaključak, da tako veliki broj umrlih nije mogao biti nego među bjeguncima, koji su g. 1520. i 1525. (u 4 navrata) stigli na otok.

Pošto je zadarsko kopno, koje je živežnim namirnicama opskrbljivalo grad i galije, ostalo bez pučanstva, Venecija je dugi niz godina sve poduzimala, da se bjegunci iz Pulje, Marke, Istre i sa zadarskih otoka povrate na kopno. Oni su se vraćali, ali bi za novih napada ponovno bježali na otoke.

Upadi turskih gusara. Osim stradanja izazvanog turskim ratovanjem na kopnu, zadarski su otočani bili od Turaka i direktno napadani s mora. Dr. A. Strgačić je u svojoj radnji o tome donio, da su osmanlijski gusari od g. 1559.–1685. osim okršaja s Mlečanima u Silbi, Olibu,

[33] Storia degli Uscochi da Minucio Minuci, str. 46, 47.

[34] Benvenuti A., Storia di Zara dal 1409. al 1797. Milano 1944, str. 63. – Bianchi F., Fasti di Zara religioso-politico-civile dall'anno 1184. av. Cr. sino all'anno 1888. del era volgare, Zara, str. 71.

[35] Ljubić, Comm. et rel. Ven. II, str. 13.

[36] Ivančić S., Povjesne crtice o samostanskom III. redu sv. O. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i Poraba glagolice, Zadar 1910. Prilozi, str. 227.

Kornatu, Molatu i t. d. – opljačkali pojedina otočka sela i odveli sa sobom u ropstvo iz Tkona 20 osoba, iz Sali 40, iz Molata 20, a oduzeli su po više osoba također iz Pašmana, Silbe, Premude i Luke.[37]

Stanovnici su otoka u tim teškim danima bili goloruki i slabi, pa se nijesu mogli braniti, jer je glavnina muškaraca bila na galijama. Zadarski knez G. Pisani g. 1566. izvješćuje, da su zadarski otočani dobri veslači, a ne tako dobri vojnici, pa nadodaje, da ne bi škodilo, kad bi bili naoružani, da se mogu braniti od gusara, koji ih obično uznemiruju i odvode u ropstvo, »che sogliono molastarli con menarli via dell' anime«.[38]

Znademo, da su Saljani, koji su bili izvrgnuti češćim napadima, vlastitim sredstvima u svom mjestu podigli kulu (na Bratskoj kući) za obranu od Turaka.[39] Možda su i današnje kule u izloženim mjestima Silbi, Olibu i t. d. podignute u isto vrijeme zbog istih potreba.

Za II. morejskog rata (1714–1718) osmanlijsko gusarstvo je ponovo oživjelo. Jednom su zgodom (6. lipnja 1716.) sa 10 ulcinjskih fusta (= brza i lagana lađa sa 72–88 vesala) postali toliko nadmoćni u zadarskim vodama, da je »capitano di Golfo Vetturi« bio prisiljen svojom galijom povući se u zadarsku luku.[40]

*

Kad se sve to rezimira, izlazi, da je život zadarskih otočana bio uistinu pretežak. Takvo ili slično stanje, koje je više manje potrajalo nekoliko stoljeća, itekako je utjecalo na demografske prilike zadarskog arhipelaga.

Zadarski se otoci u svojoj prošlosti nijesu razvili poput kvarnerskih i srednjodalmatinskih. Na njima nije bilo ni većeg naselja, a kamoli gradova sličnih Cresu, Krku, Rabu, Pagu, Hvaru i t. d. Serenissima je među dalmatinskim gradovima uvijek favorizirala Zadar, i u njegovoj blizini nije trpjela konkurenta. Sravnila je sa zemljom Biograd (g. 1125.) i Nin (g. 1646. zbog turskih ratova), a otoci, koji su ili direktno pripadali Republici ili su bili vlasništvo Zadrana, toliko su bili pritisnuti raznim teretima i daćama, da je prva iskra dalmatinske kmetske bune iz 17. i 18. stoljeća vrcnula baš na tom otočju, pred residencijom mletačkoga guvernera. To je otočje za vrijeme četverovjekovne mletačke borbe za prisvajanje Zadra (1409–1797) toliko osiromašilo i opustjelo, da je u tom dekadentnom razdoblju imalo mnogo manje stanovnika nego u vrijeme starih Rimljana. Nakon pada Republike i napoleonskih ratova demografske prilike rapidno kreću nabolje.

[37] Strgačić A., Upadi osmanskih gusara u predjele zadarskih otoka, Zadarska revija, II/4 i III/1.
[38] Ljubić, Comm. et rel. Ven. III, str. 166.
[39] Strgačić, sp. dj. str. 14.
[40] Strgačić, sp. dj. str. 19.

3. *Nekoji opći podaci*

Ovdje ću donijeti samo nekoliko općih podataka o broju stanovništva i o broju naselja zadarskog otočja.

Za zadarsku galiju, koja je g. 1374. imala sudjelovati u prijevozu Karla Dračkoga iz Zadra u Napulj, Pag je imao pridonijeti 40 dobrih veslača, grad Zadar 25, a zadarski otoci, na kojima je tada bilo 18 sela, trebali su dati 21 veslača na način, da svako selo dade po jednoga, a tri najveća sela po dva veslača »et XXI. homines inveniantur de iudicatibus in insulis, qui iudicatus sunt octodecim, et quilibet det unum hominem, tres vero maiores iudicatus dent duos pro quolibet«.[41]

Šesnajst ribarskih naselja (Luybo, Selve, Scarda, Premuda, Gisto, Melada, Veli et Mali Rat, Soline et Chiune, Boxaua, Dragove, Berbigno, Sauro, Sestrugn, et Zuerinaz) sastojalo se godine 1501. od preko 350 ognjišta, koja su imala 200 ribarskih trata.[42]

Zadarsko je otočje g. 1525. raspolagalo sa 1090 osoba sposobnih za javne radove »homines per fatti«.[43] Dvije godine kasnije (1527) Zaharia Valeresso donosi, da ovi otoci imaju 6859 žitelja, a zatim imenuje 37 otočkih naselja, i za svako napose bilježi broj stanovnika.[44]

Iduće godine (1528) broj se u 32 naselja smanjuje na 6643 duše,[45] a Antonio di Mula (1540–1542) piše, da pred Zadrom ima preko 350 otoka, na kojima živi 3600 stanovnika sa 1050 osoba sposobnih za rad.[46] Taj preniski broj, ukoliko nije pogrešan, mogao je nastati zato, što su se upravo tada bjegunci silili, da se povrate na svoja stara ognjišta, na zadarsko kopno, koje je bilo skoro sasvim opustjelo.[47]

Za zadarskoga kneza A. Civrana g. 1554. na otocima su živjela 5293 stanovnika, od kojih sposobnih za rad oko 860, ne računajući one, koji su odsutni na galijama.[48] God. 1559. ti otoci imaju 36 sela sa 1300 osoba sposobnih za rad »da fattione«, svih stanovnika 6400.[49] Godinu kasnije (1560) broj se uspinje na 8970,[50] da nakon 3 godine padne na 6173, od kojih 1500 »da fattione«.[51] God. 1566. broj se ponovo uspinje na 6550, od kojih 1700 »da fattione«,[52] a 10 godina kasnije (1576) nalazimo 26 sela sa 6400 stanovnika.[53]

Sve župe i kapelanije zadarskog arhipelaga, bez ijednog izuzetka, od najstarijih vremena bile su i ostale su glagoljske.

[41] Smičiklas, sp. dj. XV str. 80.
[42] Župni ured – Veli Iž, Proxesso fra i villici di Melada e Ponte Biache conro quelli di Eso per la pesca nelle Valli di Saccaron e Molaschizza, (rukopis) I, str. 7, 8.
[43] Ljubić, Comm. et rel. Ven. II, str. 13.
[44] Ljubić, Comm. et rel. Ven. I, 196, 220.
[45] Ljubić, Comm. et rel. Ven. II, str. 45.
[46] Ljubić, Comm. et rel. Ven. II, 175.
[47] Ljubić, Comm. et rel. Ven. II, 199.
[48] Ljubić, Comm. et rel. Ven. III, 57.
[49] Ljubić, Comm. et rel. Ven. III, str. 128.
[50] Ljubić, Comm. et rel. Ven. III, str. 152.
[51] Ljubić, Comm. et rel. Ven. III, str. 160.
[52] Ljubić, Comm. et rel. Ven. III, str. 166.
[53] Državni arhiv u Zadru, Ispisi fra Dane Zeca iz Vatikanskog tajnog arhiva I.

Vrela za broj pučanstva[54]

Po hronološki poredanim godinama lako će čitatelj naći vrela za sve podatke o broju stanovnika, koje ćemo na temelju donjih izvora donijeti u ovoj radnji. Ostala ćemo vrela navesti u tekstu.

1527. Ljubić Š., Commissiones et relationes Venetae. Monumenta spectantia historiam slavorum Meridionalium, I, Zagreb 1876, 220.
1579. Tajni vatikanski arhiv, Arch. Concil., Valerijeva apostolska vizitacija, 29, 53, fol. 61v–89v. Prema mikrofilmu.[55]
1598. Državni arhiv u Zadru, odjel sv. Dominika, 1189 Epytome Synodorum Dioecesis Jadrensis ab anno 1395. 27, 28, 29.
1603. Vatikanska biblioteka, Priulijeva vizitacija, Armadium VII, vol. 101, fol. 782r–934v. Prema mikrofilmu.[56]
1626. Nadbiskupski arhiv u Zadru, Vizitacija nadbiskupa Garzadorija.
1683. Alacevich, La querra della Sacra lega, detta pure La Querra di Morea, Tabularium (gli archivi della Dalmazia) 1901–1904, 24.
1714. Nadbiskupski arhiv u Zadru, Vizitacija nadb. Zmajevića, I.
1718. Nadbiskupski arhiv u Zadru, Vizitacija nadb. Zmajevića, II.
1750.
1754. } Bianchi, F., Zara cristiana, Zadar 1897, 49–139.
1760. Nadbiskupski arhiv u Zadru, Vizitacija nadb. Karamana.
1818. Biblioteka Sjemeništa »Zmajević« u Zadru, »1818 Parrochie«. Rukopis.

[54] Lucijan Marčić (Zadarska i šibenska ostrva, Naselja, knj. 26, Beograd, str. 553–577) i Vjekoslav Klaić (Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, II. Zagreb 1881, str. 42–46.) donose broj pučanstva i za naselja zadarskog otočja. Nijesam ih donio, jer se oslanjaju na niže navedenim izvorima.

Tko bi se htio potanje pozabaviti kretanjem broja stanovništva tog arhipelaga, dobro bi mu došle glagoljske rukopisne knjige otočkih župa zvane »Libar od duš«, »Broj od duš«, »Ventarij od duš« i t. d. Te knjige sadrže popis osoba, koje su o Vazmu pristupile sakramentima ili su u to vrijeme bile prisutne u dotičnoj župi. Za mnoge godine donesen je samo sumaran broj, i to skoro uvijek pod ovim naslovima:

a. Muške glave ke se spovidaju i kuminikaju (= pričešćuju)
b. Ženske glave ke se spovidaju i kuminikaju
c. Dica ka se spovidaju a ne kuminikaju
d. Dica ka se ne spovidaju

Do danas se taj vrijedan kodeks sačuvao samo u ovim župama: Pašmanu (1655–1671). Ugljanu (1660–1722), Sestrunju (1744–1837), Istu (1738–1747 i 1748–1825), Molatu (1670–1812), Brbinju (1658–1808), Ravi (1657–1809) i u Salima (1661–1825). Kodeksi se čuvaju u odnosnim župnim uredima ili u Državnom arhivu u Zadru. U njima se vidi ne samo broj osoba u pojedinim godinama, već često puta i brojčana jakost pojedinih plemena. To je prava riznica imena i prezimena iz spomenutih župa.

[55] Valerije i toliki drugi vizitatori zabilježili su broj onih, koji se pričešću. Tu možemo otprilike uzeti one osobe, koje su navršile 13–15 godina, jer je vrijeme pripuštanja sakramentima u raznim vjekovima i u raznim krajevima variralo.

[56] Neke ulomke Priulijeve vizitacije donio je Milčetić I., Hrvatska glagoljska bibliografija, I. Zagreb 1911, str. 539–546.

1825.–1826. Nadbiskupski arhiv u Zadru, Vizitacija nadb. Novaka.[57]

1840. Schematismo della Arcidioecese metropolitana di Zara pet l'anno 1840.

1854. Schematismus cleri et animarum archidioecesis Metropolitanae Jadrensis anno MDCCCLIV. Jaderae, 30, 32–37.

1857. Anagrafe della Dalmazia ... nel giorno 31 Ottobre 1857, Statistica generale della Dalmazia edita dalla Giunta provinziale, Divisione IV, Zadar 1862, 1–4.

1858. Schematismus cleri et animarum archidioecesis Metropolitanae Jadrensis ineunte anno MDCCCLVIII. Jaderae, 36, 39–45.

1864. Status personalis et localis Archidioecesis Jadertinae ineunte anno Domini 1864. Jaderae, 27, 29–34.

1869. Maschek L., Repertorio delle località del Regno di Dalmazia elaborato ... sulla base dell' anagrafe 31 Decembre 1869, Zadar 1872, 36–38.

1870. Status personalis et localis Archidioecesis Jadertinae ineunte anno Domini 1870, Jaderae, 34–39.

1881. Maschek L., Repertorio geografico-statistico dei luoghi abitati nel Regno di Dalmazia (anagrafe cominciata il 1 gennaio 1881.), Zadar 1888, 147–155.

1890. Schematismus seu status personalis et localis archidioecesis Jadertinae pro anno Domini 1890. Jaderae.

1899. Schematismus seu status personalis et localis archidioecesis Jadertinae pro anno Domini 1899. Jaderae.

1905. Status personalis et localis archidioecesis Jadertinae ineunte anno Domini NCMV, Jaderae, 94, 95, 97–119.

1910. Biro za statistiku N. O. kotara Zadar.

1913. Status personalis et localis archidioecesis Jadertinae ineunte anno Domini MCMXIII, Jaderae, 94, 95, 97–119.

1928. Status personalis et localis Dioecesis Sibenicensis et Administraturae Apostolicae partis jugoslavicae Archidioecesis Jadrensis A. D. 1928. Sibenici, 149–168, 146, 147.

1931. Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine, (Statistički podaci prema popisu stanovništva od 31. III. 1931.), Zagreb 1938, 49–50, 65–66.

1937. Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Sarajevo 1939, 261–266. (Prema stanju od 1. VII. 1937).

1948. Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. ožujka 1948. godine, I. Stanovništvo po polu i Domaćinstva, Beograd 1951.

1953. Administrativno-teritorijalna podjela i Imenik naselja. Stanje 31. III. 1953, kod Biroa za statistiku N. O. kotara Zadar.[58]

[57] Istu granicu kao u bilješci 55. imademo uzeti također i za »djecu«, koju godine 1825–1826. spominje nadbiskup Novak.

[58] Za god. 1953. donio sam broj stalno prisutnih i privremeno odsutnih.

Povijesne crtice. Najstariji naziv tog otoka iz polovice X. st. glasi *Lumbricaton.*[59] God. 998. naziva se *Levigradae,*[60] a 1096. *Lubricata.*[61] Potječe po svoj prilici od lat. »insula rubricata« (= crveni otok) po crvenoj ilovastoj zemlji na njemu. Od njega je nastao hrvatski naziv *Lapkat*, koji susrećemo g. 1390., 1453., 1511., a osobito u XVII. st., kada se rabio u govoru i u Matici krštenih. Stanovnike su nazivali »Lavkaćane«. Mlečani su svojim oblikom Vrgada istisnuli naš Lapkat, kao što su svojim nazivima Korčula i Šolta istisnuli Krkar i Sulet.[62]

Konstantin Porifirogenet oko g. 950. tvrdi, da su otoci Krk, Rab, Osor i Vrgada naseljeni i da imaju utvrđeni grad »castrum«, a za 12 većih zadarskih otoka kaže, da su pusti.[63]

U dokumentu od g. 1096. spominju se na otoku Vrgadi tvrđava, selo, stambene kuće, stanovnici, solane i dva ribarska lovišta, »in castro Lubricata ... sal quem incole illius lici per unaquaque domorum novem modia colligentes omni anno et duas piscaciones ...«.[64]

Kad je mletački dužd Petar II. Orseolo g. 1000. pokorio i otok Vrgadu, kmetovi (colones) tog otoka izašli su preda nj i prisegli mu vjernost.[65]

Na Vrgadi nalazimo i 3 romanska toponima: Šipnata, Kokara i Sudujam, koji potvrđuju, da su Hrvati pri dolasku na otok, našli Romane, od kojih su naučili te nazive.[66]

Na Vrgadi je sve do godine 1411. postojao starodrevni samostan pustinjaka s. Pavla sa crkvom s. Jurja.[67] U Valerijevoj vizitaciji od g. 1579. spominje se župska crkva s. Andrije i njezin župnik Rodanović iz Murtera (de Mortario).[68]

Otok Vrgada Venecija je poslije godine 1409. konfiscirala i godine 1421. uvrstila u katastik, te ga davala u zakup svojim zadarskim privrženicima.[69]

God. 1559. Mlečani su Luku Travisana iz Vrgade osudili na 18 mjeseci veslanja na galiji uz pola plaće, jer je prevozio senjske uskoke,[70] a g. 1610. uskoci su napali Vrgadu.[71]

[59] Rački, sp. dj. str. 404.
[60] Rački, sp. dj. str. 247.
[61] Rački, sp. dj. str. 175.
[62] Skok, sp. dj. str. 140; Antoljak S., Vrgada, Radovi I, str. 114. Instituta Jug. akad. u Zadru, Zagreb 1954.
[63] Šišić, sp. dj. str. 445; Rački, sp. dj. str. 404.
[64] Rački, sp. dj. str. 175; Skok, sp. dj. str. 140.
[65] Rački, sp. dj. str. 427.
[66] Skok, sp. dj. str. 141.
[67] Bianchi, Zara cristiana, II, str. 137.
[68] Tajni vatikanski arhiv, Arch. Concil., Valerijeva vizitacija, fol. 173v, 174r.
[69] Antoljak S., Zadarski katastik 15. stoljeća, Starine, knj. 42, Zagreb 1949. str. 384.
[70] Ljubić, Comm. et rel. Ven. III, str. 143.
[71] Benvenuti, sp. dj. str. 135.

Broj pučanstva. Za prvog mletačkog popisa pučanstva god. 1527. Vrgada je imala 133 stanovnika, a Valerije g. 1579. donosi 94 osobe od pričesti. U Epytome Synodorum g. 1598. nalazimo 88 osoba od pričesti, svih duša 122, a u Priulija čitamo, da je g. 1603. u Vrgadi bilo 30 ognjišta, 85 osoba, koje se pričešćuju, svih žitelja 155.

God. 1682. Vrgada ima 50 ljudi sposobnih za rad, a svih skupa 150.[72] Zmajević pri svom pohodu g. 1714. bilježi 203 stanovnika, a g. 1754. ima 228 duša. God. 1760. broji 198, god. 1818. – 220, a nadbiskup Novak je g. 1826. ustanovio 35 obitelji, 20 djece, svih stanovnika 190.

Crkveni podaci

God.	Obitelji	Osoba	
		Prisut.	Odsut.
1840.		250	
1854.		280	
1858.		281	
1864.		281	
1870.		302	
1890.		410	
1899.		484	
1905.	80	459	
1913.	76	530	
1928.	90	500	
1937.		553	77

Državni podaci

God.		Kuća	Mušk.	Ženska.	Svih
1857.		55			271
1869.		52	175	163	338
1881.	Vrgada	69	173	168	341
	Luka	8	21	21	42
	Svega	77	194	189	383
1910.					475
1931.					487
1948.	Vrgada	83	188	216	404
	Luka	27	54	80	134
	Svega	110	242	296	538
1953.		106	227	283	510

BABAC

Povijesne crtice. Na otočiću Bapcu, koji oduvijek pripada župi i selu Turnju, davno već susrećemo ljude. Na njemu je stalno boravilo po nekoliko obitelji, a za turskih napada na njemu su se sklanjali bjegunci sa kopna.[73] Saznajemo iz starih dokumenata, da su g. 1334. i 1364. na Bapcu bile solane.[74] Još se vide ostaci kula. Mjeseca travnja g. 1364. posada sa mletačkih galija oduzela je sa tog otoka 110 glava blaga sitnog zuba, zbog čega se zadarska općina pritužila u Mletke.[75] I Babac je g. 1421. uvršten u zadarski katastik, te se davao u zakup mletačkim privrženicima.[76]

Broj pučanstva. Premda se malobrojno žiteljstvo tog otočića redovito bilježilo skupa sa Turnjem, ipak smo naišli na neke podatke.

[72] Državni arhiv Zadar, Obitelj Lantana, stampa, str. 134.
[73] Bianchi, Zara cristiana, II, str. 161.
[74] Smičiklas, sp. dj. X, str. 141.
[75] Smičiklas, sp. dj. VIII, str. 360.
[76] Antoljak, sp. dj. str. 386.

Zadarski kapetan Z. Valaresso g. 1527. izvješćuje u Mletke, da Babac ima 44 stanovnika.

God.	Kuća	Mušk.	Ženska.	Svih
1857.	4			18
1881.	4	7	9	16
1905.	2			23
1908.	3			24
1913.	3			26
1928.	3			25
1953.	6	14	17	31

TKON

Povijesne crtice. Najstariji oblik toga imena javlja se g. 1067. kao *Kutun,*[77] koji kasnije metatezom prelazi u *Tucun* i *Tchon* (1373),[78] a g. 1364. u *Čun*[79] *(Kun),* kako ga i danas narod naziva.

To ime prema dru. Skoku potječe iz predrimskih vremena,[80] a Jelić dr. Luka tvrdi, da je keltskog podrijetla.[81] U svakom slučaju Tkon je bio naseljen za vrijeme starih Ilira u I. tisućljeću prije n. e.

Porfirogenetov *Katau* vrlo vjerojatno je isto što i *Kutun, Tkon,* te bi oko g. 950. označivao otok Ugljan-Pašman u vrijeme, dok su ta dva otoka sačinjavala jednu cjelinu.[82]

Tkon je bio naseljen i u rimsko doba. Luka Jelić kaže, da se pokraj mora vide ruševine rimskih ljetnikovaca. Kod Grgaševih kuća pronašli su se rimski grobovi od opeka sa žigom *Solonas.* Našlo se i rimskog novca.[83]

Hrvatska kraljica Jelena Lijepa g. 1076. daruje rogovskom samostanu neke zemlje kod Tkona pod brdom s. Kuzme i Damjana.[84] Kad su g. 1125. Mlečani razorili Biograd, bila je tada porušena i rogovska benediktinska opatija, zadužbina hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. Benediktinci su poslije toga prešli na brdo Čokovac iznad Tkona, gdje su podigli samostan, koji je u toku nekoliko stoljeća bio centar glagoljaštva i hrvatske kulture toga kraja.[85]

[77] Rački, sp. dj. str. 71.
[78] Smičiklas, sp. dj. XIV, str. 497.
[79] Smičiklas, sp. dj. XIII, str. 329.
[80] Skok, sp. dj. str. 134.
[81] Jelić L., Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju, Vjesnik hrv. arh. društva, III, Zagreb 1898/99. str. 102.
[82] Filipi A., Zašto Porfirogenet ne spominje i otok Ugljan, Zadarska revija, I/3, Zadar 1952, str. 29–37.
[83] Jelić, sp. dj. str. 101.
[84] Šišić, sp. dj. str. 568.
[85] Jelić, sp. dj. str. 102.

Turci su se g. 1570. prebacili sa biogradskog kopna na otok Pašman i u Tkonu zarobili i sobom odveli 20 osoba.[86]

Matične i ostale župne knjige vodile su se odvajkada glagoljicom. Sačuvalo se 10 kodeksa. Tkon je dao 79 glagoljaša.[87]

Na župnoj crkvi u Tkonu, kako kaže L. Jelić, nalaze se zvona iz g. 1391., donesena sa brda Čokovca. Crkva s. Marije spominje se u drugoj polovici XI. vijeka.

Broj pučanstva. Za prvih mletačkih anagrafa – ukoliko *Telium* označuje Tkon – to naselje ima 170 žitelja. U Valerijevoj vizitaciji iz g. 1579. nalazimo 135 osoba od pričesti, a Epytome Synodorum za g. 1598. donosi 172 osobe, koje se pričešćuju, svih stanovnika 265.

Apostolski vizitator Priuli zabilježio je g. 1603. u Tkonu 50 ognjišta, 172 osobe od pričesti, svih žitelja 250. U glagoljskoj matici tkonskoj nalazimo da Tkon g. 1617. ima 165 osoba od pričesti, svih stanovnika 255. Zmajević je g. 1714. pri svom pohodu zabilježio 264 duše, Bianchi za g. 1754. donosi 375, a Karaman g. 1760. samo 350. – God. 1818. Tkon broji 420 duša, a od Novaka saznajemo, da je 1826. imao 66 obitelji, 50 djece, svih stanovnika 447.

Crkveni podaci

God.	Obit.	Osoba	
		Prisut.	Odsut.
1840.		456	
1854.		443	
1858.		439	
1864.		456	
1870.		510	
1890.		724	
1899.		759	
1905.	112	759	
1913.	134	798	
1928.	161	799	
1937.		838	70

Državni podaci

God.	Kuća	Mušk.	Žens.	Svih
1857.	110			421
1869.	100	254	247	499
1881.	115	250	266	516
1910.				754
1931.				759
1948.	177	379	446	825
1953.	171	373	445	818

PAŠMAN

Povijesne crtice. Pašman je uvijek bio jedan od najvećih naselja zadarskog otočja. Bio je toliko važan, da je ne samo dao ime otoku, već se po njemu zvao otok Ugljan–Pašman zajedno, dok su oni sačinjavali jednu cjelinu. Godine 1096. i 1196. za nekoje se položaje, iako se pouzdano zna, da se nalaze između Lukorana i Kali na otoku Ugljanu, kaže, da se nalaze na otoku Pašmanu »in insula Pustimani«.[88]

[86] Strgačić, sp. dj. str. 7.

[87] Vlasanović, Popis glagoljskih kodeksa u zadarskoj nadbiskupiji, Starine knj. 43, str. 176.

[88] Filipi, sp. dj. str. 29–37.

Područje mjesta Pašmana bilo je naseljeno već u rimsko doba. Južno od mjesta, a na položaju zvanom Zalivše, našli su se fragmenti tegola sa tvorničkim žigovima, zemljane svjetiljke sa natpisima, staklene bočice, krasna staklena čaša na uvojke, bakrena igla i novac.[89]

I naziv je tog mjesta latinska izvedenica stvorena pomoću lat. sufiksa -anus od rimskog gentilnog imena Postumius. Pašman predstavlja Postumianum praedium »Postumijev seoski posjed«.[90]

Crkva tog mjesta spominje se rano, kao ni jedna na tom otočju. Zadarski rektor Fosko oporukom od 3. travnja 429. ostavlja pašmanskoj crkvi neki posjed. Crkvu porođenja Marijina posvetio je g. 806. zadarski biskup Donat. Stare kronike kažu, da je nekoć u mjestu postojao samostan eremita s. Pavla, koji je g. 1270. bio porušen.[91] Na području mjesta Pašmana postojale su nekoć i ove crkve: s. Martina g. 1267.,[92] s. Nikole poslije 1392., s. Petra ap. 1403., s. Marije 1448.[93] God. 1338., 1347. i 1375. spominje se u Pašmanu više solana.[94a]

Mlečani god. 1559. zarobe uskoka Damjana iz Punte Pašmanske. Kazne ga na 20 godina prisilnog veslanja na galiji.[94b]

God. 1570. Turci su se sa biogradskog kopna prebacili kod mjesta Pašmana, da dignu roblje, ali je zadarski knez Bragadino pošao u potjeru za njima.[95]

Na kamenom zvoniku nalaze se dva zvona salivena g. 1802. u Mlecima. Prigodom salijevanja pridodano je mnogo srebra od zavjetnih darova, zbog čega imadu veoma ugodan zvuk.[96]

S. Franjo Asiški, za vrijeme svog boravka u Zadru, zamoljen pošalje na otok Pašman svog suputnika Flora, koji na moru između Pašmana i Tkona osnuje redov. obitelj. Na istom mjestu je g. 1392. podignuta današnja franjevačka crkva i samostan s. Dujma,[97] uz koji se kasnije razvilo maleno naselje Kraj. Ono je i danas zaselak Pašmana.

Broj pučanstva. Pašman je g. 1527. za prvih mletačkih anagrafa imao 280, a Punta Pašmana 350 žitelja. Valerije g. 1579. ne bilježi broj duša, već samo kaže, da ih ima mnogo, »qui multi sunt«. Epytome Synodorum za g. 1598. donosi 350 osoba od pričesti, svih stanovnika 550. U Priulijevoj vizitaciji iz g. 1603. nalazimo 120 ognjišta, 340 osoba od pričesti, a koji se ne pričešćuju otprilike 150 do 200. Svega oko 520. U Pašmanu je kako donosi Bianchi, od 30. travnja do 12. rujna 1631. umrlo od kuge 466 osoba, a preostale su samo 4 obitelji (?).

[89] Bulić, sp. dj. str. 117.
[90] Skok, sp. dj. str. 134.
[91] Bianchi, Zara cristiana, str. 124, 125; Bianchi, Fasti di Zara, str. 6, 10.
[92] Smičiklas, sp. dj. V, str. 437.
[93] Bianchi, Zara cristiana, str. 125.
[94a] Smičiklas, sp. dj. X, str. 421, XI, str. 363, XV, str. 147.
[94b] Ljubić, Comm. et rel. Ven. III, str. 143.
[95] Strgačić sp. dj. str. 8.
[96] Bianchi, Zara cristiana, str. 125.
[97] Fabianich D., Storia dei fratri Minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina fino ai giuorni nostri, II, Zara 1863, str. 53.

Pašman sa Nevidjanima i Dobropoljanom g. 1683. raspolaže sa 83 vojna obvezanika. Zmajević je g. 1714. za svog pohoda utvrdio 405 stanovnika, a Bianchi za g. 1754. donosi 485.

Na temelju starih župskih matica proizlazi, da je Pašman imao god. 1655. – 380 žitelja, god. 1664. – 490. 1804. – 490, 1805. – 505, 1806. – 510, 1813. – 512, 1817. – 550, a god. 1819. – 495 stanovnika.[98] Nadbiskup Novak je g. 1826. zabilježio 79 obitelji, 140 djece, svih duša 550.

Crkveni podaci

Pašman je g. 1840. brojio 650 žitelja, g. 1854. – 671, 1858. – 687, 1864. – 705, 1870. – 750, 1890. – 817, 1899. – 947 stanovnika.

Zaselak	1905.		1913.		1928.	
	Obit.	Osoba	Obit.	Osoba	Obit.	Osoba
Pašman	65	530	66	570	71	502
Kraj	50	339	51	361	56	336
Mali Pašman	13	93	13	95	23	111
Barotul	17	158	17	169	27	172
Svega	145	1120	147	1195	177	1121

Pašman je god. 1937. imao 1180 stanovnika prisutnih, a 194 odsutna.

Državni podaci

God.	Zaselak	Kuća	Mušk.	Ženska.	Svih
1857.		140			667
1869.		126	363	364	727
1881.	Pašman	69	164	179	343
	Barotul	19	52	53	105
	Kraj	19	54	53	107
	Mali Pašman	15	36	37	73
	Mišulić	42	81	68	149
	Samostan	5	5		5
	Svega	169	392	390	782

[98] Cvitanović, Pabirci iz glagoljskih matica župe Pašmana (Rukopis) i Popis glagoljskih kodeksa ... Starine 42, str. 365.

God.	Zaselak	Kuća	Muških	Ženskih	Svih
1910.					949
1931.	Barotul				156
	Kraj				348
	Mali Pašman				99
	Pašman				478
	Svega				1081
1948.	Pašman	97	207	265	472
	Barotul	31	83	90	173
	Mali Pašman	20	43	57	100
	Kraj	34	79	81	166
	Bačinići	24	47	60	107
	Mišulići	11	33	31	64
	Svega	217	492	584	1076
1953.	Pašman	100	213	259	472
	Mali Pašman	18	43	53	96
	Barotul	29	78	89	167
	Kraj	37	76	82	158
	Mišulići	11	30	30	60
	Bačinići	24	46	71	117
	Svega	219	486	676	1070

MRLJANE

Povijesne crtice. Područje mjesta Mrljane bilo je naseljeno za vrijeme antike. Njegov naziv potječe od imena rimskog posjednika Mariniusa (praedium Marinianum), koji je na tom području imao svoj posjed. Nastao je na isti način kao i naziv Marjan kod Splita.[99]

Mrljane se kao naselje javljaju 1343., koje godine je na biogradskom kopnu imalo svoje zemlje »terre ville vocate Merglane«.[100]

Za crkvicu s. Ante Pad. ne znamo, kad je podignuta. Na jednom od dva zvona, koja su na njoj, napisana je godina MDCCLXII.[101]

Mrljane su bile oduvijek, a i danas su, sastavni dio župe Nevidjane.

[99] Skok, sp. dj. str. 106.

[100] Smičiklas, sp. dj. str. 139.

[101] Bianchi, Zara cristiana, str. 123.

Broj pučanstva redovito se vodio sa Nevidjanima, osim nekih godina:

Crkveni podaci

God.	Obit.	Svih
1818.		80
1858.		124
1905.	27	183
1913.	26	241
1928.	27	201

Državni podaci

God.	Kuća	Mušk.	Žens.	Svih
1857.	27			101
1869.	22	59	54	113
1881.	24	66	53	119
1910.				224
1931.				286
1948.	58	117	218	335
1953.	59	165	203	368

NEVIDJANE

Povijesne crtice. Ovaj naziv potječe od rimskog imena Naeviusa na način, da mu je pridodan sufiks -anus. Premda je naziv nastao po imenu svetice (Neviane), ipak nema pred sobom uobičajeno su- ili sut- (Sukošan, Sutivan, Sutomišćica).[102]

Naselje se spominje u ispravi g. 1344. »medietatem ville de Neviglane«, [103] 1359. naziva se i Selo s. Krševana »villa dicti monasterii sancti Grisogoni vocata Neviani«. Tada je u tom mjestu bilo više solana.[104]

Starodrevnu crkvu s. Mihovila podižu g. 1018. zadarski biskup Prestancije i njegov brat Majo, gradski prijor i prokonzul Dalmacije. Daruju je samostanu s. Krševana u Zadru.[105] Spominje se u listinama g. 1195. i 1203.[106] God. 1579. bila je glavna,[107] a 1603. župna crkva Nevidjana.[108] Danas se posred grobišta vide samo zidovi.

Nova crkva Gospe od zdravlja spominje se u vizitaciji g. 1670., a prvog župnika susrećemo 1589. Nevidjanima je do g. 1740. bila podložena kapelanija Dobropoljana, koja se tada odcijepila od svoje matice i postala samostalna župa,[109] a Mrljane su još i danas sastavni dio Nevidjana.

Matice i ostale župne knjige vodile su se od 1618.–1813. zajedno sa Dobropoljanom. Svi su glagoljski kodeksi od 1934.–1939. propali osim Madrikule s. križa. Nevidjane su dale 25 glagoljaša.[110]

[102] Skok, sp. dj. str. 135.
[103] Smičiklas, sp. dj. XI, str. 156.
[104] Smičiklas, sp. dj. XII, str. 547.
[105] Bianchi, Zara cristiana, str. 122.
[106] Smičiklas, sp. dj. II, str. 274, III, str. 38.
[107] Tajni vatikanski arhiv, sp. dj. fol. 77v.
[108] Vatikanska biblioteka, sp. dj. fol. 918r.
[109] Bianchi, sp. dj. str. 123, 124, 120.
[110] Cvitanović, Pabirci iz glag. knjige Mrljana. (Rukopis).

Broj pučanstva ćemo sve do g. 1818. donositi zajedno sa Mrljanama. God. 1527. Nevidjane broje 122 stanovnika, a za Valerijeve vizitacije g. 1579. rektor crkve s. Mihovila Filip Tersich iz Nevidjana izjavljuje, da Nevidjane imaju 150 žitelja. Epytome Synodorum iz g. 1598. za Nevidjane i Dobropoljanu donosi 171 osobu od pričesti, svih stanovnika 228. Priuli g. 1603. za cijelu župu, dakako sa Dobropoljanom bilježi 49 ognjišta, 210 osoba od pričesti, svih 350. Budući da znademo, koliko je te godine imala Dobropoljana (20 ognj., 50 osoba od prič., svih 120), izlazi, da su same Nevidjane g. 1603. brojile 29 ognjišta, 160 osoba od prič., svih duša 230. – God. 1683. Nevidjane sa Dobropoljanom i Pašmanom raspolažu sa 83 vojna obvezanika.

Nevidjane sa Dobropoljanom g. 1714. imaju 390 duša, g. 1729. – 195. Karaman je g. 1760. zabilježio 400. – God. 1818. same Nevidjane broje 200 žitelja. Nadbiskup Novak je g. 1826. ustanovio 50 obitelji, 91 dijete, svih stanovnika 330.

Crkveni podaci

God.	Obit.	Osoba	Bilješka
1840.		350	sa Mrlj.
1854.		367	sa Mrlj.
1858.		234	bez Mrlj.
1864.		427	sa Mrlj.
1870.		456	sa Mrlj.
1890.		470	sa Mrlj.
1899.		590	sa Mrlj.
1905.	66	441	bez Mrlj.
1913.	68	501	bez Mrlj.
1928.	66	484	bez Mrlj.
1937.		1104	+ 15 odsut. sa Mrlj.

Državni podaci

God.	Kuća	Mušk.	Žens.	Svih
1857.	46			263
1869.	42	165	150	315
1881.	70	155	168	323
1910.				469
1931.				574
1948.	114	296	367	663
1953.	109	283	367	650

DOBROPOLJANA

Povijesne crtice. Naziv »Dobropoyana« javlja se g. 1284.[111] Nastao je po plodnom polju, na kome se razvilo naselje. Zadarski plemić Šimun Kučila g. 1403. ostavlja neka se na njegovu zemljištu u Dobropoljani podigne crkva s. Tome, slična onoj s. Kuzme i Damjana u Banju.[112] Bila je podignuta već iduće (1404) godine. Valerije ju g. 1579. naziva »Oratorium s. Thome illorum de Grisogonis nobilium de Jadra«. Tada je Dobropoljana bila kapelanija.[113] za koju Priuli g. 1603. kaže, da je »membrum Ecclesiae Parrochialis Nevigiane«.[114] Oko g. 1740. odcije-

[111] Smičiklas, sp. dj. VI, str. 494.
[112] Bianchi, sp. dj. II, str. 120.
[113] Tajni vatikanski arhiv, sp. dj. fol. 78v.
[114] Vatikanska biblioteka, sp. dj. fol. 917.

pila se i postala samostalna župa.[115] God. 1579. bio je kapelan Ivan Stoičić,[116] a prvog župnika nalazimo g. 1730.[117]

Matice i ostale župne knjige vodile su se skupa sa nevidjanskim odvajkada glagoljicom. Sačuvao se samo jedan kodeks. Dobropoljana je dala 24 glagoljaša.[118]

Broj pučanstva. Zadarski kapetan Z. Valaresso g. 1527. izvješćuje, da to naselje ima 102 stanovnika, Priuli g. 1603. nalazi 20 ognjišta, 50 osoba od pričesti, svih žitelja 120, a g. 1683. skupa sa Nevidjanima i Pašmanom raspolaže sa 83 vojna obvezanika. Bianchi kaže, da je g. 1754. imala 160 žitelja.

God. 1818. broji 137 duša, a u Novakovoj vizitaciji g. 1826. nalazimo, da ima 25 obitelji, 10 djece, svih stanovnika 144.

Crkveni podaci

God.	Obit.	Osoba	Odsut.
1840.		145	
1854.		162	
1864.		171	
1870.		176	
1890.		219	
1899.		251	
1905.	35	256	
1913.	38	274	
1928.	35	276	
1937.		346	7

Državni podaci

God.	Kuća	Mušk.	Žens.	Svih
1857.	32			164
1869.	30	76	83	159
1881.	35	81	99	180
1910.				263
1931.				304
1948.	58	154	187	341
1953.	61	156	182	338

B A N J

Povijesne crtice. Za to naselje možemo kazati, da seže u davna vremena. Njegovo ime, koje potječe od lat. riječi balneae (= kupelj),[119] kao i rimski novci, koji se čuvaju u župnom uredu tog mjesta,[120] svjedoče, da je Banj bio naseljen u doba antike, i da su stari Rimljani u njemu imali svoje terme. Ime Banj javlja se g. 1265.[121]

I župna crkva s. Luke veoma je stara. Spominje se g. 1339. »in confinio sancti Licati (= s. Luke) ad Bagnum«,[122] a g. 1512. se kupuje zemljište u mjestu Banju »terreno a Bagno in luoco apresso la chiesa

[115] Bianchi, sp. dj. str. 121.
[116] Tajni vatikanski arhiv, sp. dj. fol. 78v.
[117] Bianchi, sp. dj. str. 121.
[118] Cvitanović, Pabirci iz glag. kodeksa Dobropoljane. (Rukopis).
[119] Skok, sp. dj. str. 125.
[120] Cvitanović, Pabirci iz župskih matica (Rukopis). Popis glag. kodeksa ... str. 363.
[121] Smičiklas, sp. dj. V, str. 346.
[122] Smičiklas, sp. dj. X, str. 448.

di san Luca.«[123] U Valerijevoj vizitaciji g. 1579. javlja se župa, župnik i župna crkva »Ecclesia s. Luce parochialis dictae villae Bagni«. [124] Kako je spomenuta crkva s. Luke današnja glavna crkva u Ždrelcu, znači, da je od davnih vremena centar Banja bio današnji Ždrelac, koji je oduvijek bio sastavni dio Banja, od kojeg se odcijepio g. 1825.

Današnja banjska crkva s. Kuzme i Damjana dosta je stara. Spominje se g. 1356. Poslije te godine imala se obaviti njezina konsekracija.[125] Grobište se g. 1579. nalazilo uz obje spomenute crkve.[126]

Matične i ostale župne knjige vodile su se od 1587.–1815. glagoljicom za Banj i Ždrelac zajedno. Do danas se sačuvalo 12 glagoljskih kodeksa. Sam Banj dao je 19 glagoljaša.[127]

Broj pučanstva. Za prvih mletačkih anagrafa g. 1527. Banj je sa Ždrelcom imao 280 stanovnika. I sve do kraja 18. st. među žitelje Banja ubrajat ćemo i žitelje iz Ždrelca.

Vizitator Valerije zabilježio je g. 1579. 130 osoba od pričesti., a Epytome Synodorum za g. 1598. donosi »in tutto anime 220, di communione 145.« Od Priulija saznajemo, da je u toj župi g. 1603. bilo 46 ognjišta, 150 osoba od pričesti, svih stanovnika 200. Kod Alačevića nalazimo, da je Banj g. 1683. raspolagao sa 69 vojnih obvezanika, a u Zmajevićevoj vizitaciji 1714. čitamo 336 duša. God. 1818. Banj bez Ždrelca broji »in tutto anime 200«, a za Novakova pohoda g. 1826. u Banju je bilo 35 obitelji, 40 djece, svih stanovnika 220. Od iduće godine pa sve do danas Banj ima manje stanovnika nego Ždrelac.

Crkveni podaci

God.	Obit.	Osoba	Bilješke
1840.		200	
1854.		164	
1858.		166	
1864.		195	
1870.		210	
1890.		647	sa Ždrel.
1899.		725	sa Ždrel.
1905.	47	338	
1913.	56	383	
1928.	57	455	
1937.		405	+ 7 odsutnih

Državni podaci

God.	Kuća	Mušk.	Žens.	Svih
1857.	51			172
1869.	51	104	118	222
1881.	49	120	121	241
1910.				339
1931.				359
1948.	77	218	231	449
1953.	74	212	236	448

[123] Gunjača S., Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii Iadre, Starine knj. 42, str. 339.
[124] Tajni vatikanski arhiv, sp. dj. fol. 79.
[125] Smičiklas, sp. dj. XII, str. 350.
[126] Tajni vatikanski arhiv, sp. dj. fol. 79.
[127] Cvitanović, Popis kodeksa ... Starine 42, str. 363.

Povijesne crtice. Ime tog naselja nastalo je po obližnjem tjesnacu, koji dijeli otok Pašman od otoka Ugljana. Prvi put ga susrećemo g. 1446.,[128] a to znači, pošto je prodrlo more kroz prevlaku.[129]

Crkva s. Luke veoma je stara. Spominje se g. 1339. »in confinio sancti Licati ad Bagnum«. Smičiklas nadodaje, da s. Licati znači s. Luka.[130] Ždrelac je od svog postanka bio zaselak Banja. Dapače današnja crkva s. Luke u Ždrelcu bila je g. 1339.[131] i 1512.[132] glavna, a g. 1579. župna crkva Banja bez obzira, što je na području današnjeg Banja postojala crkva s. Kuzme i Damjana, »Ecclesia s. Luce parochialis dictae villae Bagni«.[133] Djeca iz Banja krštavala su se u današnjoj ždrelačkoj crkvi. Kad se je Ždrelac, zaselak Banja, stao jačati, ime se najprije bilježi skupa sa imenom Banja »Zdrelaz ovvero Bagno« (1555), i »Zdrelac di Bagno« (1668).[134]

Interesantno je, da je i g. 1714. za Zmajevićeve vizitacije, – kad se Ždrelac naziva »villa«, – crkva s. Luke u Ždrelcu župna »quae parochialis munere fungitur«, a Banj joj je podređen kao kapelanija, »habetquae sibi subiectam Capellaniam Bagni«.[135] Ždrelac se g. 1714. zvao i Goričina »Zdrelac o Goricina«.[136] Tako se i danas naziva južni dio sela.

Zajedničke matične knjige vode se glagoljicom do g. 1825., kada se Ždrelac odcijepio od Banja i postao samostalna župa. Sam Ždrelac dao je 30 glagoljaša. Sačuvao se ždrelački glagoljski godovnjak.[137]

Broj pučanstva. Stanovništvo Ždrelca se do početka 19. st. vodilo sa Banjem. God. 1818. Ždrelac ima 226 žitelja, a nadbiskup Novak donosi, da g. 1826. broji 38 obitelji, 23 djece, svih stanovnika 225.

[128] Bianchi, sp. dj. str. 117.
[129] Filipi, sp. dj. str. 29–37.
[130] Smičiklas, sp. dj. X, 448.
[131] Ibidem.
[132] Gunjača, sp. dj. str. 339.
[133] Tajni vatikanski arhiv, sp. dj. fol. 80.
[134] Bianchi, sp. dj. str. 117.
[135] Nadbiskupski arhiv u Zadru, Zmajevićeva vizitacija.
[136] Naučna biblioteka Zadar, Miscellanea N. 39, str. 25.
[137] Cvitanović, Popis glag. kodeksa ... str. 363.

Sl. 1. Kloštar benediktinskog samostana na Čokovcu (o. Pašman)

Sl. 2. Pogled na Preko i na otočiće Galevac i Ošljak

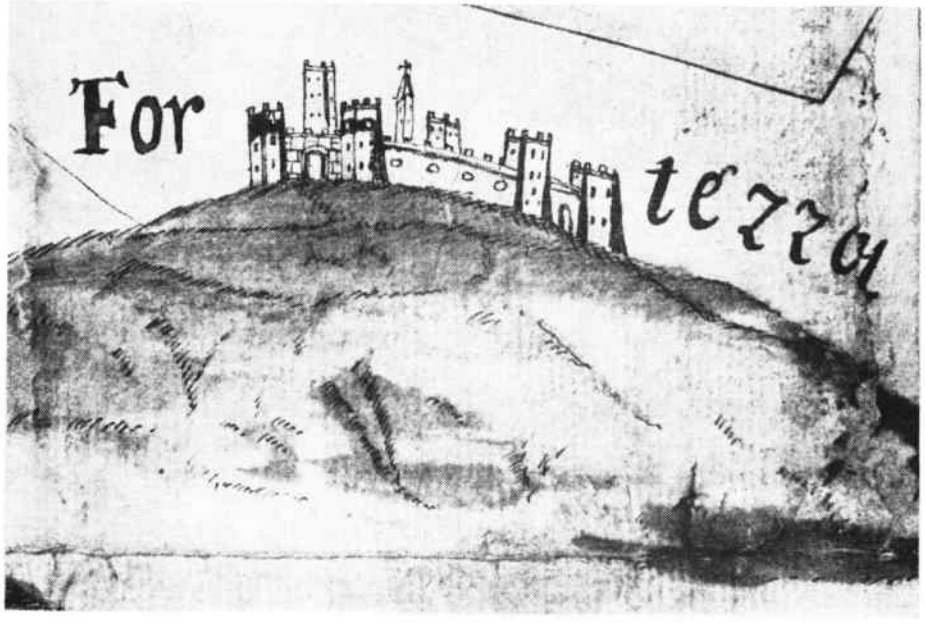

Sl. 3. Fotografija tvrdave sv. Mihovila na o. Ugljanu sa mape Faventini iz g. 1716. («tutto con sue misure e scala come apare nel presente«). (Državni arhiv u Zadru)

Crkveni podaci

God.	Obit.	Osoba	Odsut.
1840.		220	
1854.		242	
1858.		252	
1864.		273	
1870.		282	
1905.	62	451	
1913.	72	487	
1928.	84	539	
1937.		532	43

Državni podaci

God.	Zaselak	Kuća	Muš.	Žens.	Svih
1857.		69			260
1869.		60	144	136	280
1881.	Ždrelac	54	119	110	229
	Bubićini	7	20	18	38
	Šokotini	3	13	16	29
	Svega	64	152	144	296
1910.					459
1931.					417
1948.		116	258	303	561
1953.		110	246	283	529

KUKLJICA

Povijesne crtice. Područje mjesta Kukljice jedno je od najstarijih ljudskih obitavališta na zadarskom otočju. God. 1880. u tom je mjestu pronađen veći broj neolitskih nožića, od kojih je tek osam komada dospjelo u ruke Frane Bulića, a on ih razdijeli raznim muzejima. Ti su nožići, s nožićima pronađenim kod mjesta Ugljana, najstariji otkriveni predmeti iz neolita u Dalmaciji.[138]

Ime »Cuclica« spominje se g. 1345. zajedno sa Kalima,[139] a prema Skoku potječu od »kukulj«, kojom riječju Hrvati zadarskog kraja nazvaše »visok brdovit teren«.[140]

Župa je veoma stara. God. 1405. susrećemo kukljičkog župnika Novaka, sina pok. Grubine iz Like,[141] a prvi spomen župne crkve s. Pavla javlja se tek g. 1579. u Valerijevoj vizitaciji.[142] Toj je župi sve do g. 1674. podređeno mjesto Kali. Iste godine spominje se i prvi kaljski župnik.[143]

Crkva Gospe od snijega u tjesnacu Ždrelac naziva se g. 1603. »Sancta Maria a nive in Strictie« i »Madonna del Stretto«.[144] Od g. 1514. sve do današnjih dana slavi se svečano svake godine dan 5. kolovoza.[145] Iz starih se isprava vidi, da je nekoć u Kukljici postojao veći broj solana.[146]

[138] Ljubić Š., Prva otkrića iz kamene dobe u Dalmaciji, Vijesnik hrv. arh. društva, III. Zagreb 1881, str. 1. – Batović, sp. dj. str. 394.
[139] Smičiklas, sp. dj. XI, str. 236.
[140] Skok, sp. dj. str. 105.
[141] Bianchi, sp. dj. str. 114, 115.
[142] Tajni vatikanski arhiv, sp. dj. fol. 180v.
[143] Bianchi, sp. dj. str. 113.
[144] Vatikanska biblioteka, sp. dj. fol. 910.
[145] Bianchi, sp. dj. str. 114.
[146] Bianchi, sp. dj. str. 115.

Marcelić na temelju tradicije donosi, da je uz crkvicu s. Jeronima u Kostanju stanovao svećenik, koji je posluživao Kukljicu i Kali.[147] Napominjemo, da je ta crkvica g. 1579. bila bez krova i bez vratiju, »tectum dirutum et sine foribus«.[148]

Matične i ostale župne knjige vodile su se odvajkada glagoljicom. Sačuvala su se 3 kodeksa (1731–1821). Kukljica je dala 64 glagoljaša.[149]

Broj pučanstva. Kukljica je g. 1527. brojila 200 stanovnika. Valerije g. 1579. donosi 250 osoba od pričesti. Broj se g. 1598. snizuje na samih 112 osoba od pričesti, svih duša 166. Vizitator Priuli g. 1603. bilježi, da Kukljica ima 36 ognjišta, 140 onih, koji se pričešćuju, svih stanovnika 200. Župnik je tada izjavio, da cijela župa, t. j. Kukljica i Kali, ima 400 duša. Sama je Kukljica g. 1683. raspolagala sa 66 vojnih obveznika, a Zmajević je na svom pohodu g. 1714. za cijelu župu zabilježio 500 duša. God. 1818. Kukljica bez Kali broji 585 stanovnika, a g. 1826. za Novakove posjete također bez Kali ima 104 obitelji, 100 djece, svih žitelja 611.

Crkveni podaci

God.	Obit.	Osoba	Odsut
1840.		600	
1854.		709	
1858.		701	
1864.		802	
1870.		812	
1890.		1043	
1899.		1250	
1905.	197	1411	
1913.	217	1537	
1928.	240	1970	
1937.		1507	163

Državni podaci

God.	Kuća	Mušk.	Žens.	Svih
1857.	115			688
1869.	147	404	376	780
1881.	168	444	395	839
1910.				1345
1931.				1457
1948.	335	685	878	1563
1953.	332	714	894	1608

KALI

Povijesne crtice. Ime tog naselja javlja se g. 1345.[150] i 1350.[151] u obliku Cali, kasnije redovito ga susrećemo kao Cale. Tako ga i narod izgovara. Taj naziv ne može potjecati od plurala naše riječi kal, blato,[152] jednostavno zato, jer se u Kalima rijetko vidi blato. Radije bismo mu

[147] M(arcelić) J., Preko, povjesne, geografske, folklorističke i kulturne crtice, Dubrovnik 1924, str. 61.
[148] Tajni vatikanski arhiv, sp. dj. fol. 81.
[149] Cvitanović, Popis glag. kodeksa, Starine 42, str. 359.
[150] Smičiklas, sp. dj. XI, str. 236.
[151] Državni arhiv Zadar, Odjel s. Domenika br. 13.
[152] Skok, sp. dj. str. 107.

potražili izvor u Keltskoj riječi Cale = luka, jer je upravo između Kali i otočića Ošljaka odlično sidrište za veće brodove.[153]

Crkva s. Lovre je u veoma malenim dimenzijama postojala g. 1404., a tri godine kasnije spominje se crkvica s. Pelegrina.[154]

Valerije je za svoje vizitacije g. 1579. zabilježio, da se na pročelju crkve s. Lovre nalazi križ sa naslikanim propetim, a pod njim je napisano, da ga je g. 1427. naslikao slikar Menegeli »cum cruce in frontispicio crucifixum pictum habente cum subscriptione tenoris MCCCCXXVII adi primo Magio Maistro Menegelli pixit.«[155]

Prvi se kaljski župnik spominje g. 1674.[156] te smatramo, da su se te godine ili nešto ranije Kali osamostalile i postale neovisna župa.

Matice i ostale župne knjige vodile su se glagoljicom. Sačuvalo se devet kodeksa (1619–1873). Kali su dale 82 glagoljaša.[157]

Broj pučanstva. Zadarski kapetan Z. Valaresso g. 1527. izvješćuje, da Kali imaju 93 stanovnika, a za Valerijeve vizitacije g. 1579. broje 150 osoba od pričesti. Priulijeva vizitacija g. 1603. donosi, kako je župnik Kukljice izjavio, da njemu podređeno selo Kali ima 25 ognjišta i 120 osoba od pričesti. Na drugom mjestu tvrdi, da Kukljica i Kali imaju svih stanovnika 400. Pred Priulijeva se suputnika prikazala delegacija Kaljana, koji kažu, da njih bez Kukljice ima skoro 200 »quasi doi cento anime«, a da ih prije nije bilo nego 10 »che prima non ci erano se non diece incirca in tre soli tugarietti (?)«.[158] God. 1683. u Kalima je bio 41 vojni obvezanik. Zmajević je g. 1714. zabilježio, da Kali broje 334 stanovnika. Nadbiskup Karaman pri posjetu g. 1760. našao je 360 osoba. God. 1818. bile su 433 osobe, a Novak u svojoj vizitaciji kaže, da Kali g. 1826. imaju 71 obitelj, 120 djece, svih stanovnika 462.

Crkveni podaci

God.	Obit.	Osoba	Odsut
1840.		470	
1854.		584	
1864.		777	
1870.		642	
1890.		1004	
1899.		1169	
1905.	184	1340	
1913.	222	1594	
1928.	275	1814	20
1937.		2408	20

Državni podaci

God.	Kuća	Mušk.	Žens.	Svih
1857.	93			558
1869.	124	333	393	626
1881.	153	407	390	797
1910.				1485
1931.				2061
1948.	457	1098	1183	2281
1953.	511	1145	1160	2305

[153] Filipi A–R., Uskočki podvig ... Zadarska revija III/2, str. 10.
[154] Bianchi, sp. dj. str. 111.
[155] Tajni vatikanski arhiv, sp. dj. fol. 82.
[156] Bianchi, sp. dj. str. 113.
[157] Cvitanović, Popis glag. kodeksa ... Starine knj. 42, str. 361, i knj. 43, str. 267.
[158] Tajni vatikanski arhiv, sp. dj. fol. 81.

Povijesne crtice. Ako su zadarski Rimljani u toku nekoliko stoljeća imali svoje raskošne »vilae rusticae« i druge građevine na otoku Pašmanu, u Ugljanu, Proversi i t. d., razumljivo je, da su ih imali i na području mjesta Preka, koje im je bilo najbliža točka na otocima. Na Gradini (Marcelićevi dvori) nalazimo tragove bogate antičke građevine. Pod zemljom su dva posvođena sabirališta vode od kojih jedno i danas služi istoj svrsi. Našao se kamen s uklesanim likom rimske božice,[159] a pred župnom crkvom leži rimski sarkofag. Na Marcelićevoj punti u nabacanom materijalu kraj mora djeca traže crne i bijele kockice od rimskog mozaika, te idu igrati na »kantuniće«. Poslije zadnjeg rata u nekoj je porušenoj kući na Gradini izdubena zahodska jama kroz lijepo ornamentirani mozaik.

Crkvica s. Ivana Krst. potječe iz XII.–XIII. stoljeća,[160] a prema Marceliću i nekadašnja kapela s. Marcela na Gradini iz istog je doba.[161]

Preko je do polovice XV. st. skupa sa Sutomišćicom podređeno župi Lukoranu. Sutomišćica se odcijepila u XVI. st., a Preko je nadalje ostalo običan zaselak Sutomišćice, od koje se odijelilo g. 1770. Tek je tada postalo samostalna župa.[162]

Prema Priulijevoj vizitaciji Preko je tek jedan zaselak župe Sutomišćice. Pošto je Priuli g. 1603. opisao sutomiške crkve (s. Grgura, s. Mihovila na brdu i s. Pavla na Galevcu) nadodaje, da je pregledao i crkvu s. Ivana, koja se nalazi na sutomiškom području u predjelu zvanom Prikobroda »visitavit Ecclesiam sub titulo Sancti Ioannis Baptistae, quae est campestris in contrada vocata pricobroda in dictis pertinentijs Sanctae Eufemiae«.[163]

Naziv Preko nastao je otuda, što se onaj, koji je htio poći iz Zadra na obližnji otok, morao prevesti preko mora, priko broda. Od toga: Prikobroda, Ultra barcaneum, Oltre il barcagno, a konačno je ostalo samo Preko, odnosno u Talijana Oltre.[164]

God. 1474. spominje se suhozidinska kućica pokrivena slamom »muraglia di Massiera coperta di Paglia«.[165]

U Preku je bilo sijelo komandanta vojne uprave za zadarsko otočje »collonello della Nazione Oltramare«.[166]

[159] M(arcelić) J., sp. dj. str. 18, 19.
[160] Petricioli I., Crkvica s. Ivana Krstitelja u Preku, Prilozi povj. umjetnosti u Dalmaciji, 8, Split 1954.
[161] M(arcelić) J., sp. dj. str. 19.
[162] Bianchi, sp. dj. str. 106–108.
[163] Vatikanska biblioteka, sp. dj. fol. 902.
[164] Marčić L., Zadarska i šibenska ostrva, Naselja, knj. 26, Beograd, str. 569.
[165] Državni arhiv Zadar, odjel s. Domenika 39/I iza str. 8.
[166] Na zgradi ex Hotel Mašina pred glavnim pristaništem do zadnjeg rata postojala je ploča sa natpisom "VVUCO CERNIZZA P(er) LA SER(enissima) REP(ublica) DI VEN(ezia) COLL(onello) DELLA NAZIONE OLTREMARE P(er) LVI E SVCESSORI CON DISPENDIO ET INCOMODO D' INCVLTO E DESERTO

Matične i ostale župne knjige vodile su se glagoljicom. Sačuvalo se 6 glagoljskih kodeksa (1765–1822). Preko je dalo 125 glagoljaša.

Otočić Galevac (Školjić) naziva se g. 1410. »scopulum Galle«, a kasnije najčešće »Galevaz«. Zbog toga neki misle, da je naziv nastao po zadarskoj porodici Galle, kojoj je g. 1358. otočić pripadao. Na Galevcu su najprije boravili Pavlini i Augustinci, a od g. 1466. do danas na njemu imaju svoj samostan Trećoreci glagoljaši. Taj samostan je g. 1678. bio pretvoren u bolnicu (Lazaret), a g. 1785. i 1789. na otočiću za vrijeme kuge vršila se »karantena« svih brodova, koji su dolazili u Zadar. Tada je sav otočić bio prekriven šatorima, vojarnama, stražarnicama i bolnicama.

Osamdesetih godina prošlog stoljeća Galevac je bio go i pust, a potom je bio zasađen borovima i ukrasnim biljem.[167]

Broj pučanstva. God. 1527. za prvih mletačkih anagrafa Preko je kao zaselak Sutomišćice brojilo 256 stanovnika. Dakle 51 osoba više od Sutomišćice (sa Poljanom), kojoj je bilo podređeno.

Drugih podataka o broju duša u Preku ne nalazimo sve do g. 1754., kada ima 426, i god. 1818., kad broji 578 stanovnika. Nadbiskup Novak je g. 1826. zabilježio, da ima 91 obitelj, 150 djece, svih žitelja 616.

Crkveni podaci

God.	Obit.	Osoba	Odsut.
1840.		616	
1854.		934	
1858.		942	
1864.		1076	
1870.		1120	
1890.		1573	
1899.		1800	
1905.	261	2103	
1913.	273	2281	
1928.	330	2300	
1937.		2843	250

Državni podaci

God.	Zaselak	Kuća	Mušk.	Žens.	Svih
1857.		140			930
1869.		196	549	560	1109
1881.	Preko	222	616	616	1232
	Ošljak	6	28	34	62
	Galevac	1	3		3
	Svega	229	647	650	1297
1910.					2123
1931.					2661
1948.	Preko	455	1043	1274	2317
	Ošljak	25	73	66	139
	Galevac	1	6		6
	Svega	481	1122	1340	2462
1953.	Preko	468	1037	1233	2270
	Ošljak	26	66	60	126
	Galevac	1	3		3
	Svega	495	1106	1293	2399

FABRICO QUESTO LVOCO DELICIOSO". Marčić i Marcelić donose godinu 1666., a Bianchi 1566. Ploča je razlupana. Iza posljednjeg rata mogao se naći tek jedan ulomak, na kojemu nema godine.

[167] Sabalich G., Antichità zaratine, Zadar 1925, str. 36; M(arcelić) sp. dj. str. 68–75; Ivančić, sp. dj. str. 39, 204, 205, 208, Prilozi str. 8; Bianchi, sp. dj. str. 108.

Povijesne crtice. Mlečani su nakon rušenja Zadra u vrijeme II. krstaške vojne (1202–1204) na otoku Malconseio pred Zadrom podigli kulu s jakom posadom, da odatle drže na uzdi pobijeđene Zadrane, priječeći im gusarenje, povratak u Zadar i obnovu grada. Cetinjski je knez Domaldo od zadarskih bjegunaca izabran zadarskim knezom. On se s velikom vojskom uz pripomoć Gajetanaca iskrca na isti otok, te poslije žestokih napadaja osvoji i poruši kulu i sasiječe sve mletačke vojnike, koje je našao u njoj. Tek tada se dade na obnovu Zadra. Da li je kula bila podignuta na otoku Ugljanu ili Ošljaku, i gdje je boravila krstaška vojska, pitanje je, koje se još ventilira.[168] Ukoliko je kula bila podignuta na Ošljaku, mogla je imati flotu u blizini, jer u zadarsko-pašmanskom kanalu na otočkoj strani (od Tkona do Sestrunja) jedino sigurno sidrište za velike brodove nalazi se u trokutu između Ošljaka, Preka i Kali.

Mletačko brodovlje za osvajanja Zadra g. 1242. pristajalo je na istom otoku, da tu napravi mangane (= bacač kamenja), ljestve i druge sprave za osvajanje.[169] Također je i g. 1311.–1313. mlet. flota stacionirala na obližnjem otoku »isola prossima« ili »adiacente«.[170]

God. 1641. na Ošljaku je podignuta bolnica »lazaret« sa svim potrebnim inventarom. U nju su se sklonili Zadrani, za koje se sumnjalo, da su zaraženi od kuge. Na tom kao i na obližnjem otočiću Galevcu, zadržavali su se određeni broj dana brodovi, koji su dolazili iz krajeva zaraženih kugom, te se tu vršilo čišćenje broda, ljudi i tereta. U jednoj uvalici otoka na površinu su izbile kosti bolesnika umrlih u toj bolnici. God 1723. na Ošljaku je podignuta mlinica na vjetar za žitarice.[171]

Broj pučanstva. Prvi je stanovnik otočića neki Damjan Kovačić[172] iz Paga, koji se g. 1493. na njemu nastanio, da ga obradi i zasadi maslinikom.[173] God. 1754. vlasnik Ošljaka Licini doveo je iz grada Cresa prve stalne žitelje otočića. To su bila dva brata Valčića, od kojih se do danas razvilo maleno naselje sa jedinim prezimenom Valčić, ali još uvijek podređeno župi i mjestu Preko.[174]

[168] Milinović Š., Cetinjski knez Domaldo, Zadar 1886, str. 16–25; Brunelli V., Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al MDCCCXV. compilata sulle fonti, Venezia 1913, str. 372; Benevenia L., L'Abbazia ed il castello di Monte s. Michele d'Ugliano, Annuario Dalmatico I, Zara 1884, str. 206–212; Skok P., Tri starofrancuske kronike o Zadru u godini 1202., Zagreb 1951, str. 180.

[169] Benevenia, sp. dj. str. 215.

[170] Benevenia, sp. dj. str. 213.

[171] Praga G., La topografia del castello e dell'isola di Malconsiglio presso Zara, Archivio storico per la Dalmazia, Vol. XXVI, fasc. 156, 1–21 (443–450).

[172] Bianchi, sp. dj. str. 110; M(arcelić), sp. dj. str. 76; Praga, sp. dj. str. 449.

[173] Praga, sp. dj. str. 449.

[174] M(arcelić), sp. dj. str. 76.

	God.	Obitelji	Mušk.	Ženskr.	Svih
Crkveni podaci	1908.	12			132
	1928.	25			200
Državni podaci	1857.	6			45
	1881.	6	28	32	62
	1931.				199
	1948.	25	73	66	139
	1953.	26	66	60	126

POLJANA

Povijesne crtice. Poljana se spominje g. 1534. pri diobi dobara Nassi-Scarabella,[175] a ime je dobila po plodnoj ravnici-poljani na kojoj je podignuto selo. Premda je zbijeni tip naselja, ipak povezuje Sutomišćicu i Preko, te su danas sva tri sela prostorno postala jedna cjelina. U vjerskim je poslovima odvajkada pa i danas sastavni dio župe Sutomišćice, gdje se skoro uvijek bilježilo njezino pučanstvo. Danas je samostalno naselje.

Crkvica s. Petra na Poljanskoj punti veoma je stara. God. 1348. mletački senat naređuje, neka se na brdu s. Mihovila do temelja poruši tvrđava, crkva, zvonik, čatrnja i svi zidovi, a za benediktince neka se na moru podigne od istog materijala crkvica i gostinjac.[176]

Broj pučanstva.

Crkveni podaci

God.	Obit.	Osoba
1854.		313
1858.		301
1905.	122	782
1908.	127	809
1928.		1083

Državni podaci

God.	Zaselak	Kuća	Mušk.	Žens.	Svih
1857.		89			437
1869.		105	247	248	495
1881.		113	257	277	534
1910.					728
1931.					803
1948.		159	399	449	848
1953.	Poljana	103	251	280	531
	Punta Petra	2	5	7	12
	Jama	54	153	144	297
	Svega	159	409	431	840

[175] Državni arhiv Zadar, odjel s. Domenika br. 6, str. 26.
[176] Ljubić, Listine III, str. 168; Bianchi, Fasti ... str. 45.

Povijesne crtice. Crkva s. Fume veoma je stara. Spominje se g. 1304. »in confinio s. Heufemie«.[177] Po njoj se zvala ne samo sutomiška luka »in valle s. Heufemie«,[178] već također i naselje, koje se u današnjem obliku »Summifchiza« javlja g. 1580.[179] a prema Skoku potječe od Sut (= sancta) + Fumia. Otpalo je slovo F, te ostalo Sutumia, od čega je nastao supstantivirani pridjev sa dočetkom -iščica.[180]

Naselje se g. 1327. nazivalo i po samostanu s. Mihovila na brdu »habitator in valle monasterii sancti Michaelis de Monte«.[181] Postoji i mišljenje, da je ime naselja nastalo po s. Mihovilu: Sut- (ili Su-) + Miho ili Miško, koje u deminutivu ženskog roda glasi Sumišćica, ili Stomišćica.[182] Skok tvrdi, da je to mišljenje pogrešno.[183]

Sutomišćica je u ranijim vjekovima bila podređena Lukoranu, od kojega se odcijepila polovinom XV. st., kada se pojačala brojem stanovnika.[184] God. 1405. spominje se sutomiški kapelan Pre Pietro, a župnika susrećemo tek g. 1603.[185]

Za nastupa novoga generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju primopredaja se sve do g. 1759. uz najveće svečanosti obavljala u dvorcu Lantana u Sutomišćici.[186] Matične i ostale župne knjige vodile su se isključivo glagoljicom. Sačuvalo se šest glagoljskih kodeksa (1739–1812).[187]

Na obližnjem brdu nalazila se od g. 1166. benediktinska opatija, koju je g. 1570. papa Pio V. predao samostanu s. Dominika u Zadru za izdržavanje samostanske škole. Tvrđava se prvi put na tom mjestu spominje tek g. 1345. za opsjedanja Zadra, a Mlečani za II. krstaške vojne nijesu podigli kulu na tom brdu, nego vjerojatno na otočiću Ošljaku.[188]

Broj pučanstva. Zadarski kapetan Valaresso izvješćuje, da Sutomišćica sa Poljanom, a bez Preka god. 1527. broji 205 stanovnika. Odsad ćemo do g. 1818. ubrajati i žitelje iz Preka, a do 1854. i one iz Poljane. God. 1579. vizitator Valerije je za Sutomišćicu ubilježio 190 osoba od pričesti, a Epytome Synodorum za g. 1598. donosi »anime in tutto 281, di communione 223«. Od Priulija saznajemo, da je ta župa

[177] Smičiklas sp. dj. VIII, str. 85.
[178] Državni arhiv Zadar, odjel s. Domenika, 233, str. 1; Smičiklas, sp. dj. IX, str. 139.
[179] Državni arhiv Zadar, odjel s. Domenika, br. 1128.
[180] Skokovo pismo Vladi Cvitanoviću.
[181] Smičiklas, sp. dj. IX, str. 327.
[182] Brunelli V., Ugliano, Il Dalmata god. 1903, br. 92–98; Marčić, sp. dj. str. 568.
[183] Skok, sp. dj. str. 109 i bilj. 7.
[184] Bianchi, Zara crist., II, str. 94, 98.
[185] Bianchi, sp. dj. str. 98, 105.
[186] Bianchi, sp. dj. str. 104.
[187] Cvitanović, sp. dj. Starine 42, str. 359.
[188] Benevenia, sp. dj. str. 183–244; Bianchi, sp. dj. 101–102.

g. 1603. brojila 225 osoba di communione, svih stanovnika 300, a Alačević donosi, da je g. 1683. raspolagala sa 50 vojnih obvezanika.

Zmajević je g. 1714. na svom pohodu u Sutomišćici ustanovio 532 stanovnika, a u toku se idućih 37 godina broj više nego podvostručio. God. 1754. Sutomišćica ima 1036 žitelja. Nakon šest godina (1760) ima 1180 duša, a g. 1818. bez Preka, a sa Poljanom, broji 730 stanovnika. Za Novakove vizitacije g. 1826. Sutomišćica ima 114 obitelji, 150 djece, svih žitelja 755, a »Schematismo della archidioecese metrop. di Zara per l' anno 1840« pogrešno donosi, da ima samo 150 duša. Mišljenja sam, da je tu mjesto 750 zabunom uneseno 150.

Crkveni podaci

God.	Obit.	Osoba	Bilješke
1854.		735	bez Poljane
1858.		720	bez Poljane
1864.		1134	sa Poljanom
1870.		1142	sa Poljanom
1890.		1347	sa Poljanom
1899.		1551	sa Poljanom
1905.	130	923	bez Poljane
1913.	128	1027	bez Poljane
1928.	138	1126	bez Poljane
1937.		2101	odsutnih sa Poljanom

Državni podaci

God.	Kuća	Mušk.	Žens.	Svih
1857.	100			542
1869.	121	296	301	597
1881.	132	298	330	628
1910.				940
1931.				918
1948.	177	386	472	858
1953.	167	397	472	869

LUKORAN

Povijesne crtice. Naziv »Laucarani« ili »Lucarano«, koji susrećemo g. 1075.–1076.[189] i 1106.[190] prema Skoku potječe od kasnorimskog imena Lucar–us, kome je pridodan latinski sufiks -anus, i tako nastao najprije naziv za položaj, a kasnije i za naselje.[191]

Špilja Pećina kod Prtljuga na ugljanskoj međi najveća je (duga 60 m) i najpristupačnija od svih špilja na otocima Ugljanu i Ižu, pa je vjerojatno već u kameno doba služila ljudima za sklonište.[192]

O starom lukoranskom naselju govori i skup suhozidinskih kućica u Selinama (JI podnožje brda Zvonigrada), zatim na području od škole do vrha Starešina, a osobito kućice, iz kojih su iznikle zgrade današnjeg Zmorašnjeg Lukorana. Lukoran je, kao veoma staro naselje, obuhvaćao i Sutomišćicu sa Prekom, a kada je polovicom XV. st. Sutomišćica brojem ojačala, odcijepila se od Lukorana.[193]

[189] Rački, sp. dj. str. 101.
[190] Smičiklas, sp. dj. II, str. 16.
[191] Skok, sp. dj. str. 105.
[192] Malez M., Pećine otoka Iža i Ugljana, Speleolog II, Zagreb 1954, br. 1, str. 14.
[193] Bianchi, sp. dj. str. 94, 98.

Ostaci veoma stare crkve i zgrade sa gotskim prozorima ispod Zmorašnjeg Lukorana potječu prema tradiciji od egipatskih monaha.[194] Staru crkvu s. Lovre, a potom i naselje, susrećemo u spomenutoj listini iz g. 1075.–1076., a u dokumentu iz g. 1266. javljaju se stanovnici Lukorana: Salbe, Deško, Radoj, Slavko, Miho, Ratko, Brajko, Obrad, Krševan, Radovan, Privoslav, Desislav i Rada, koji od samostana s. Krševana u Zadru primaju zemlju u Lukoranu, da nasade vinograd.[195]

Na temelju fragmenata keramike na položaju Skročevo, tri pronađena cinerarija u Zmor. Lukoranu, i obilnih tragova na Paluncovu zaključujemo, da je Lukoran u vrijeme antike bio naseljen.

Matične i druge župne knjige vodile su se odvajkada glagoljicom. Sačuvao se samo jedan maleni glagoljski kodeks (1590–1613). Lukoran je dao 48 glagoljaša.[196] U Lukoranu se oko g. 1460. rodio poznati književnik glagoljaš fra Šimun Klemenović (Klimanović), koji je pisao historiju, a osobito suvremene događaje. Sačuvala su se 2 njegova glag. kodeksa.[197] U Malom Lukoranu u vrtu pokraj dvorca De Ponte Petar Preradović je navodno ispjevao budnicu »Zora puca, bit će dana«.

Broj pučanstva. Zadarski kapetan Valaresso izjavljuje, da Lukoran g. 1527. ima 240 stanovnika. Valerijeva vizitacija (1579) donosi 270 osoba od pričesti, a u Epytome Synodorum (1598) nalazimo »anime in tutto 364, di communione 216«. Za Priulijeva pohoda (1603) ima 81 ognjište, 268 osoba od pričesti, svih stanovnika 370.

God. 1683. Lukoran raspolaže sa 64 vojna obvezanika, Bianchi za g. 1754. donosi 426, a Karaman (1760) 419 stanovnika. God. 1818. broji 446 duša, a nadbiskup Novak za vizitacije g. 1826. bilježi 77 obitelji, 50 djece, svih žitelja 465.

Crkveni podaci

God.	Osoba
1840.	460
1854.	536
1858.	542
1864.	623
1870.	637
1890.	786
1899.	818

Zaselak	1905.		1913.		1928.	
	Obit.	Osoba	Obit.	Osoba	Obit.	Osoba
Zmorašnji Lukoran	54	380	59	592	68	475
Mali Lukoran	27	175	30	182	32	189
Rančić	14	82	14	93	15	104
Punta	19	127	18	130	20	169
Turkija	9	66	9	63	11	91
Primorje	13	79	22	83	19	148
Svega	136	909	142	1043	165	1176

[194] Bianchi, sp. dj. str. 97.
[195] Smičiklas, sp. dj. V, str. 407.
[196] Filipi A–R., Popis glag. kodeksa u nadbiskupiji zadarskoj, Starine 43, str. 274.
[197] Ivančić, sp. dj. str. 169, 170.
[198] Ljubić Š., Prva otkrića iz kamene dobe u Dalmaciji, Vijesnik hrv. arh. društva III, Zagreb 1881, str. 1.

God. 1937. Lukoran je imao 1020 prisutnih i 215 odsutnih žitelja.

Državni podaci

God.	Zaselak	Kuća	Muških	Ženskih	Svih
1857.		91			552
1869.		108	303	327	698
1881.	Lukoran	60	144	203	347
	Gorica	9	6	3	9
	Kod mula	16	55	36	91
	Mali Lukoran	13	40	43	83
	Turkija	19	83	59	142
	Svega	113	328	344	672
1910.					970
1931.					1019
1948.	Lukoran	110	271	319	590
	Mali Lukoran	41	85	116	201
	Primorje	22	60	59	119
	Punta Lukoranska	29	74	86	160
	Rančići	15	31	37	68
	Sikirići	7	9	19	28
	Turkija	17	38	48	86
	Svega	241	568	684	1252
1953.	Turkija	16	38	43	81
	Selo	80	202	248	450
	Skalice	19	48	47	95
	Riparovi	9	28	22	50
	Primorje	27	63	62	125
	Gorica	2		2	2
	Svega	153	378	425	803

(Ovdje u g. 1953. nijesu navedeni svi podaci.)

UGLJAN

Povijesne crtice. Bogato područje mjesta Ugljana još od najstarijih vremena privuklo je k sebi ljude, te je odvajkada bilo jedno od najintenzivnije naseljenih predjela zadarskog arhipelaga. To nam svjedoče kremeni nožići iz mlađeg kamenog doba pronađeni kod tog mjesta. O tim se nožićima, kao i o nožićima iz Kukljice pisalo g. 1881. pod naslovom »Prva otkrića iz kamene dobe u Dalmaciji«.[199]

Na temelju ilirskog utvrđenog naselja pronađenog na prvom brdu južno od Mulina, prethistorijskih gomila na uzvisinama i tolikih suho-

[199] Filipi A–R., Arheološko-topografske crtice iz Ugljana, Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku. (U štampi).

zidinskih kućica (njih oko 300), zaključujemo, da je Ugljan bio intenzivno naseljen u prvom, ako ne i drugom tisućljeću prije n. e.

Dolaze Rimljani i na tom području podižu svoje bogate vile sa mauzolejima i sarkofazima, a zemlju dijele na način centuriacije u formi šahovskog polja. Ugljan je za vrijeme antike cvao bujnim životom.[200]

O tome se opširnije govori u Općem dijelu ove radnje (Vidi Ilirsko doba i Rimsko doba). O špilji »Pećini« je govor u poglavlju o Lukoranu.

Naziv tog mjesta latinska je izvedenica stvorena pomoću ličnog imena rimskog posjednika Gelija i latinskog sufiksa -anum (Geli-unum, ili Gili-anum), kojem su nazivu Hrvati pridodali prijedlog kretanja u-, te je nastao U+Gili-anum = Uglian, Ugljan. U prvotnoj ga formi susrećemo g. 1249. (Gylianus), a u današnjoj 1325. (Uglan). Po tom se imenu najprije nazivao položaj, zatim naselje, a konačno i cijeli otok.[201]

Za seobe naroda bjegunci s obližnjeg kopna podižu starokršćansku baziliku na Stivanu kod Mulina, a uz nju malenu crkvicu, koju su kasnije Hrvati akomodirali svojim potrebama ukrasivši je svojom hrvatskom skulpturom i pleternom ornamentikom. Vjerojatno je to bila crkva s. Ivana, po kojoj je i položaj dobio svoje ime. Ono je nastalo na način, da je od St (= sanctus) + Ioannes kasnije nastao St-Ivan, Stivan.

Crkva sv. Marije je veoma stara. Spominje se g. 1401., a župnik Pre Rusco g. 1423.[202] Na mjestu današnjeg samostana postojao je god. 1296. gostinjac i crkva s. Petra. Crkvica s. Hipolita se spominje g. 1374., Svih Svetih 1454., a s. Kuzme i Damjana 1512.

U Ugljanu su imali svoje dvorce mnogi Zadrani, među kojima i plemićka obitelj Brčić, kojoj je pripadao poznati slavist-glagoljaš Ivan Brčić. U dvorcu, koji je danas u derutnom stanju, čuvala se njegova biblioteka, koje je tek jedan dio dospio u Naučnu biblioteku u Zadru. Lijepi je dvorac podigao i zadarski historičar Valerijan de Ponte, uništen g. 1952. pregradnjom, a naš veliki Zadranin Šimun Benja-Kožičić pokopan je g. 1537. u obiteljskoj grobnici ugljanskog samostana s. Jeronima, koji su g. 1430. podigli njegovi pređi.

God. 1954. pronašao sam u staroj kući obitelji Borić zabačeni veoma dragocjeni bizantinski triptihon iz 14. stoljeća, koji je otkupila Galerija slika u Zadru, a danas je na popravku u Restauratorskoj jedinici Akademijina Instituta u Zadru.

U riznici župne crkve čuva se veoma vrijedan gotski kalež iz g. 1515., koji je spomenuti Šimun Kožičić oko g. 1530. prenio iz ličkog Brinja u Ugljan. Kalež je ne samo vrijedna umjetnička relikvija, nego i značajno svjedočanstvo za hrv. kulturnu povijest XVI. stoljeća.[203]

[200] Filipi A–R., Podrijetlo imena Ugljan, Glas Zadra od 10. X. 1953.
[201] Bianchi, sp. dj. str. 86.
[202] Filipi A–R., Podrijetlo jednog ugljanskog kaleža, Radovi I, IJAZ, Zagreb 1954, str. 305–309.
[203] Filipi, Popis glag. kodeksa ... Starine 43, str. 271.

Matične i ostale župne knjige vodile su se isključivo glagoljicom. Sačuvalo se 11 glagoljskih kodeksa (1601–1838). Ugljan je dao 155 glagoljaša.

Broj pučanstva. Za prvih mletačkih anagrafa g. 1527. južni dio »Uglian di sirocho« broji 297, a zmorašnji »Uglian di ponente« 160 osoba. Ukupno 457. God. 1579. je vizitator Valerije za Ugljan zabilježio 350 žitelja, a Epytome Synodorum za g. 1598. donosi »anime in tutto 453, di communione 321«. Od Priulija saznajemo, da je g. 1603. imao 90 ognjišta, oko 260 osoba od pričesti, svih stanovnika 400. Alačević za Ugljan sa Sestrunjom g. 1683. donosi 115 vojnih obvezanika. To je osim Silbe sa Premudom najveći broj na zadar. otočju.

Glagoljski »Libar od duš« župe Ugljana (1660–1760) donosi za 32 godine popis osoba, koje su o Vazmu živjele u Ugljanu, a za 26 godina samo sumarni broj. Donijet ćemo samo neke podatke.

God.	Osoba
1660.	414
1661.	295
1663.	381
1665.	372

God.	Osoba
1668.	400
1679.	340
1684.	324
1689.	432

God.	Osoba
1694.	463
1700.	466
1710.	575
1713.	617

God.	Osoba
1715.	628
1718.	518
1719.	563
1722.	620

Nagli porast u razmaku između 1700. i 1710. nastao je uslijed naravnog povećanja (215 rođenja, 65 smrti), a nagli pad u vrijeme od g. 1715.–1718. zbog II. Morejskog rata, koji je tada bijesnio.

Bianchi za g. 1754. donosi 665 stanovnika, Karaman 6 godina kasnije 674, za g. 1818. je zabilježeno 477, a Novak g. 1826. nalazi 84 obitelji, 60 djece, svih žitelja 480.

Crkveni podaci

Ugljan je g. 1840. imao 520 stanovnika, g. 1854. – 758, 1858. – 709, 1864. – 840, 1870. – 860, 1890. – 1077, 1899. – 1281.

Crkveni podaci

Zaselak	1905.		1913.		1928.	
	Obit.	Osoba	Obit.	Osoba	Obit.	Osoba
Lučino selo	40	365	44	414	43	362
Batalaža	10	130	10	130	10	120
Sušica	16	129	16	144	15	162
Gornje selo	5	61	7	75	12	80
Donje selo	19	153	20	171	23	178
Guduće	14	111	14	121	11	120
Fortošćina	15	127	15	144	24	170
Čeprljanda	49	417	54	444	32	336
Svega	168	1293	179	1643	191	1701

God. 1939. Ugljan ima 1281 stanovnika prisutnog i 501 privremeno odsutnog.

Državni podaci

God.	Zaselak	Kuća	Muških	Ženskih	Svih
1857.		118			700
1869.		142	423	407	830
1881.	Ugljan	79	306	309	615
	Donje selo	7	21	14	35
	Gornje selo	61	135	142	277
	Svega	147	462	465	927
1910.	sa Rivnjem				1322
1931.	bez Rivnja				1226
1948.	Ugljan	58	92	155	247
	Batalaža	17	44	46	90
	Čeprljanda	45	109	140	249
	Donje selo	25	57	59	116
	Fortošćina	24	54	79	133
	Gornje selo	10	25	33	58
	Guduće	19	50	61	111
	Sušica	22	66	66	132
	Varoš	34	71	81	152
	Svega	254	578	720	1288
1953.	Donje selo	22	56	56	112
	Gornje selo	13	24	33	57
	Sušica	21	59	58	117
	Batalaža	18	38	35	73
	Guduće	22	54	55	109
	Lučino selo	47	83	114	197
	Fortošćina	23	45	68	113
	Stipanićevi	7	13	22	35
	Varoš	32	62	79	141
	Čeprljanda	42	106	117	223
	Svega	247	540	637	1177

(Drugi dio ove radnje, koji se odnosi na ostale zadarske otoke, bit će objavljen u narednom svesku ovog zbornika.)